

CHERNEL ISTVÁN NAPLÓJA NYUGAT-EURÓPAI UTAZÁSÁRÓL, 1891. AUGUSZTUS 7–30.

Közreadja

Faragó Sándor

Nyugat-magyarországi Egyetem, Vadgazdálkodási és Gerinces Állattani Intézet
University of West-Hungary, Institute of Wildlife Management and Vertebrate Zoology
H-9400 Sopron, Ady Endre u. 5., Hungary

ABSTRACT

FARAGÓ, S.: ISTVÁN CHERNEL'S DIARY OF WESTERN EUROPE TRIP IN 7–30. AUGUST 1891. *Hungarian Small Game Bulletin* 12: 1–32. <http://dx.doi.org/10.17243/mavk.2014.001>

ISTVÁN CHERNEL – the second director (1916-1922) of the Hungarian Institute of Ornithology – in 1891, after his research trip to Norway, he visited the greatest bird collections of European museums in order to make a comparative study of European bird species. This way he went to the Institut Royal des Sciences Naturelles de Belgique in Brussels, then to the British Museum (Kensington Museum) in London and later to the Muséum National d'Histoire Naturelle, Paris. His host was in London RICHARD BOWDLER SHARPE, curator of the bird collection and he also met WILLIAM ROBERT OGILVIE-GRANT (who followed SHARPE in leadership) and also the German ornithologist, who was doing research work there, ERNST JOHANN OTTO HARTERT. Some months before that, all three scientists took part in the 2nd International Ornithological Congress in Budapest, whose general secretary was ISTVÁN CHERNEL. Their professional relations became later friendly as well, and it remained in the long run and the professional results of the journey were recorded later in CHERNEL's technical books.

KULCSSZAVAK: CHERNEL ISTVÁN, napló, nyugat-európai utazás

KEY WORDS: ISTVÁN CHERNEL, diary, Western Europe trip

1. BEVEZETÉS

Chernelházi CHERNEL ISTVÁN (1865–1922) kőszegi születésű ornitológus, a Magyar Ornithológiai Központnak az alapító HERMAN OTTÓ utáni második igazgatója, 1891. június 5. és augusztus 30. között ifjú feleségével, ROTTH DORÁVAL megtett észak- és nyugat-európai utazásának naplói a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltárában, Szombathelyen található (XIII–5 chernelházi CHERNEL család iratai, 2. doboz. chernelházi CHERNEL ISTVÁN iratai). A 369 oldalon megörökített (1. ábra) történések jelentős része elérhető az érdeklődők számára, hiszen az augusztus 7-ével zárult skandináv útjának leírását CHERNEL ISTVÁN 1893-ban már közzétette „*Utazás Norvégia végvidékére*” című, saját kiadású könyvében, 449 oldalon, 57 eredeti képmelléklettel (1. ábra) (CHERNEL, 1893). Az utazás hátralévő részében Németország, Belgium, Anglia és Franciaország volt úti céljuk, ahonnan Svájcban és Ausztrián át tértek haza Kőszegre.

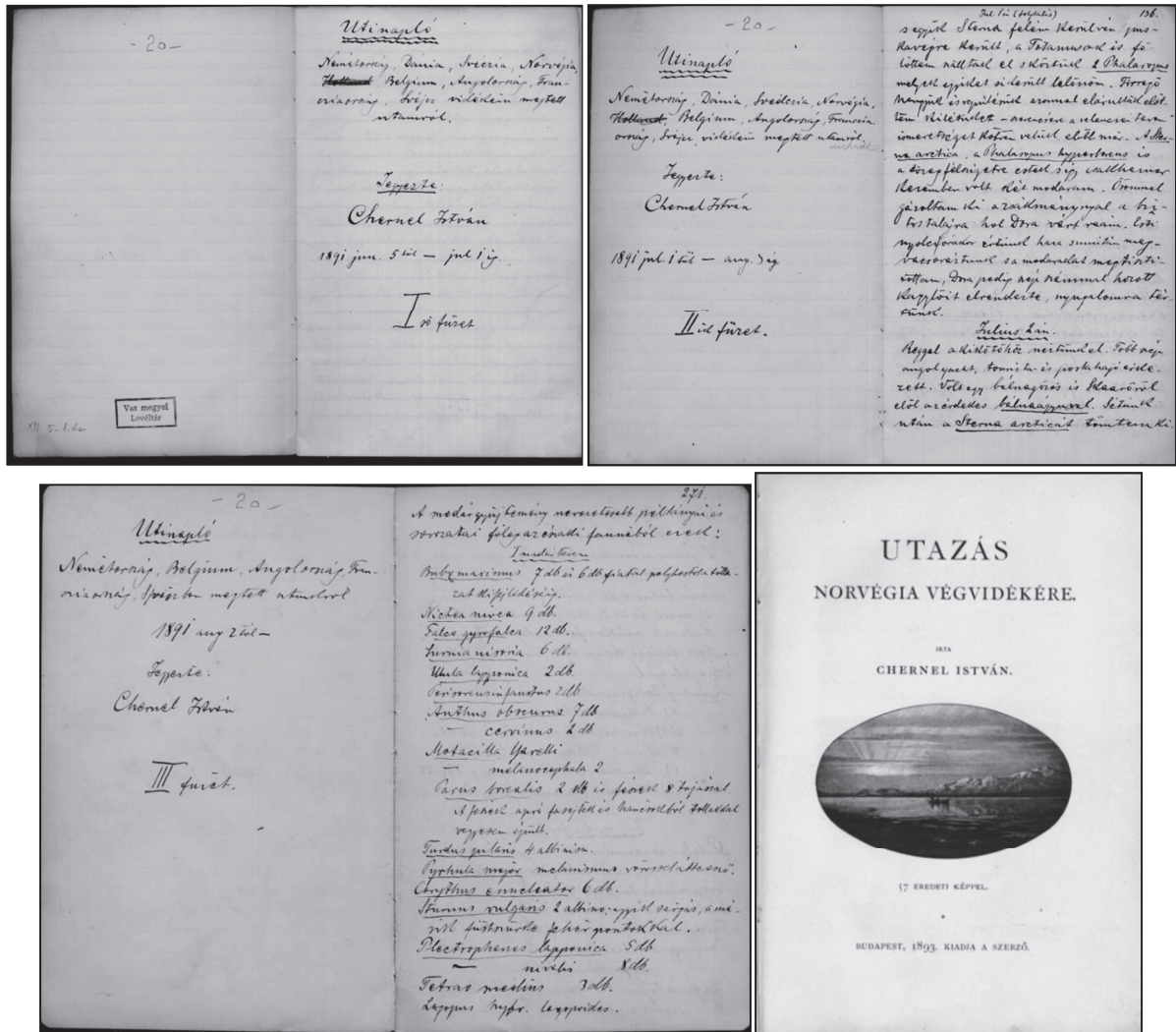
Először is az utazás motivációit kell megértenünk, hogy annak állomásaival is tisztában legyünk. Bár az idézett mű (CHERNEL, 1893) *Bekezdő*-jében az utazást a ritka vándormadarak északi költőhelyeinek felkeresésével, valamint HERMAN OTTÓ elbeszéléseinek inspiráló hatásával magyarázta, a történeti háttérrel illetően egyfajta korábban megírt álomutazásként élte meg CHERNEL.

CHERNEL ISTVÁN – akit atyja CHERNEL KÁLMÁN a jogi tanulmányok után közigazgatási pályára szánt – kora ifjúsága óta a természettudományokhoz, különösen a madártanhoz vonzódott. Ezt segítette – a korszellemnek megfelelően – vadászati érdeklődése is. 1887 őszén érte életében az addigi legnagyobb szakmai megerősítés, amikor unokatestvére,

MESZLENY LAJOS megismertette HERMAN OTTÓVAL. Tudni kell, hogy HERMAN OTTÓ 1863–1864 között (tehát CHERNEL ISTVÁN születése előtt) WAGNER JÓZSEF besztercebányai fényképésszel műtermet nyitottak és tartottak fenn Kőszegen. Ekkor ismerkedett meg HERMAN CHERNEL KÁLMÁNNAL, aki 1864-ben beajánlotta őt BRASSAI SÁMUEL múzeumigazgatónál, az Erdélyi Múzeum-Egylet konzervatori álláshelyére. Ily módon CHERNEL KÁLMÁN volt HERMAN OTTÓ szakmai pályára állásának istápolója.

HERMAN OTTÓT a találkozás során – kőszegi távozása után 23 évvel – olyannyira meggyőzte a 22 esztendőes CHERNEL ISTVÁN addigi már nyilvánvaló tudományos teljesítménye, tudása, szakmai elkötelezettsége, hogy azonnal levéllel fordult CHERNEL KÁLMÁNHOZ, hogy engedje el vele fiát Norvégiába, a madárhegyeket tanulmányozni. Az atya azonban hajthatatlan volt, CHERNEL ISTVÁNNAK előbb a jogi tanulmányait kellett befejeznie. HERMAN OTTÓ útjára 1888 nyarán került sor (HERMAN, 1893).

1891-ben valósulhatott meg CHERNEL ISTVÁN – a jogi tanulmányok miatt megghiúsult, eredetileg HERMAN OTTÓVAL tervezett – norvégiai utazása. A nagyon jól szervezett úton – HERMAN OTTÓTÓL ajánlóleveleket is kaptak – mindenre kiterjedt figyelmük, s jelentős anyaggal (39 preparált madár, 1 emlős, 34 kagylófaj több mint ezer példánya, 35 madártojás, 44 növényfaj préselt példányai, 43 néprajzi tárgy, fotók) érkezhettek haza (CSABA, 1963).

1. ábra: CHERNEL ISTVÁN három naplófüzetének és Norvégiáról írt könyvének címlapja

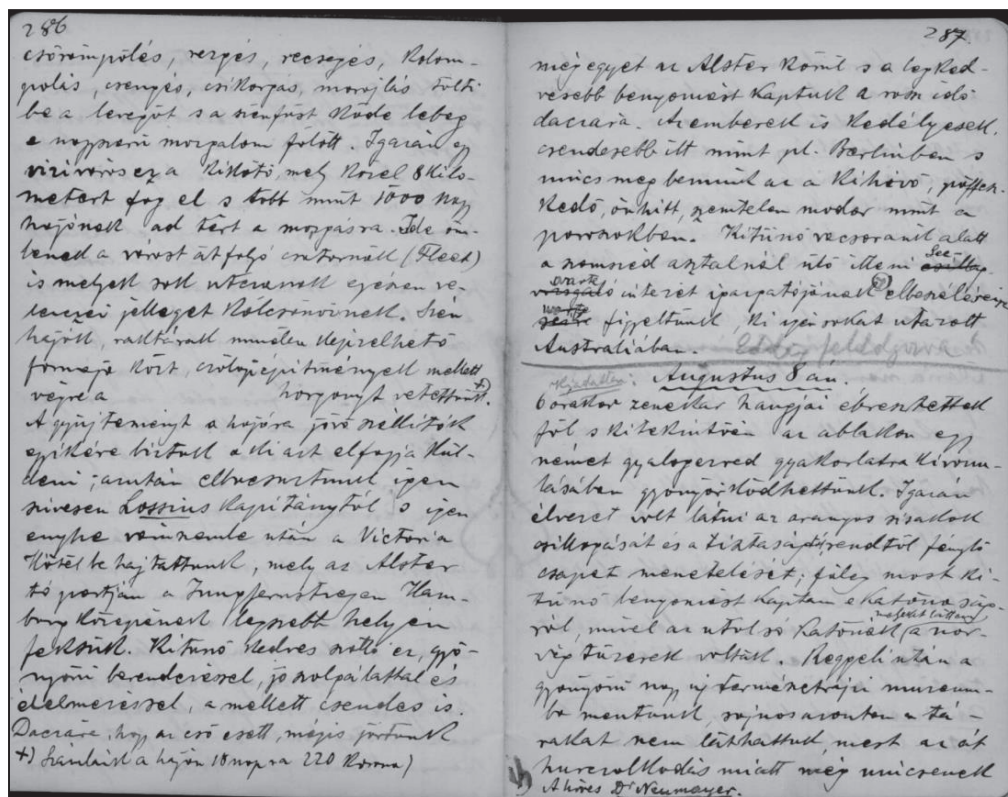
Figure 1: Covers of diaries and Norwegian book of ISTVÁN CHERNEL

2. ANYAG ÉS MÓDSZER

„Utoljára a kapitánynak kezét ráztam meg, érzékenyen váltunk el, mintha sejtettük volna, hogy ez életben utolszor találkozunk. Ő volt az utolsó norvég, kinek Istenhozzádót mondtunk. Hamburgban két napig pihentünk, ha ugyan pihenésnek lehet nevezni azt az ögyelgést, mely képtárból az állatkerthez, a templomokból a botanikai kertbe stb. viszi az embert.

Elutazásunkat aug. 9-ének estéjére határoztuk, s pedig a cél még mindig nem a „haza felé” volt, hanem Brüsszel, London, majd Páris, Svájc.” – olvashatók CHERNEL (1893) utolsó gondolatai könyvének zárófejezetében a norvég utazás lezártával.

A mintegy húsznapos körutazás igazolja CHERNELÉK széles műveltségét, a művészetek és a történelem iránti affinitását, nemkülönben szakmai, a természettudományok iránti kiemelkedő érdeklődését. Ilyen jellegű utazást abban a korban csak kevesek engedhettek meg maguknak, különösen akkor, ha annak tudományos aspektusait tekintjük.

2. ábra: A napló augusztus 7-i bejegyzés végén: „Eddig feldolgozva!”

Figure 2: At the end of 7th August's registration: „the text has been processed”

Jelen munkában a napló 1891. augusztus 7–30. közötti feljegyzéseit tesszük közzé oly módon, hogy a szöveget betűhíven mutatjuk be, de annak érthetősége kedvéért a mondatokat, gondolatokat tagoló – esetlegesen elmaradt – vesszőket kitettük. Ugyanezt tesszük a hosszú magánhangzók esetében (kivéve felesége nevét, akit következetesen DORÁnak írt). Amennyiben a nevekben elírás történt, akkor azt [] között javítottuk.

A madárfajok latin neveinek meghatározásához, illetve magyar megfelelőjük megadásához a CHERNEL ISTVÁN által 1898-ban összeállított „Nomenclator avium Regni Hungariae” fajlistát (mely nagyon sok szinonimát is tartalmaz) (MAGYAR ORNITOLÓGIAI KÖZPONT, 1898), illetve a jelenleg érvényes névjegyzéket (MME NOMENCLATOR BIZOTTSÁG, 2008) alkalmaztam.

3. A NAPLÓ

Utಿನapló

Németország, Belgium, Angolország, Franciaország, Svájcban megtett utunkról

1891 aug 2től-

Jegyezte:

CERNEL ISTVÁN

III füzet

Augusztus 7-én

Hajnalban hagytuk el Helgolandot, mely azonban a nagy hullámzásban és borultságban nem látszott. Ezentúl a tenger csendesebb lón, s Cuxhavent megkerülve bejutottunk az Elba torkolatába. A víz sárgás, piszkos, széles, elömlő, helyenként szigetes, nádas, mocsaras. Itt már a *Sterna fluviatilis*¹ száza fogadtak és repkedtek hajónk körül, alig egy két *Larus argentatus* és *canus*. Az Elba torkolatában 6 óráig megyünk, elhagyva a vörös világító hajókat, folytonosan jönnek, mennek itt a vitorlások, gőzösök igazán százával. Láttunk egy nagy Amerikába menő hajót is megrakva utassal, kivándorlóval. A kendők lobogtak, mennyi reménnyel indult el rajta sok ember, mennyi csalódás fog érni!! Balra marad Blankenese ez a kedves, villás, kertés hely, a hamburgiak kiránduló helye, s a Schleswigi partok lapos egyhangúságát felváltja igazában friss zöld, dombos, fásított vidék, mindinkább erősülő kulturával, mely Altonánál és Hamburgnál éri tetőfokát, olyan kikötőben, hol az emberi munka, forgalom és kereskedelem óriási méretekben nyilvánul meg. Nagyobbnál nagyobb gőzösök, vitorlások, ladikok, kis gőzösök minden létező alakban népesítik a vizeket, árbóc erdők, gőzdaruk megszámlálhatatlan mennyisége csikorog, emel és rakodik, hajógyárak óriási gőzkalapácsai zubognak, vastag bömbölés, éles fütty, minden hangon lárma, zakatolás, csörgés, csöcsörömpölés, rezgés, recsegés, kolompolás, csikorgás, morajlás tölti be a levegőt, s a szénfüst köde lebeg e nagyszerű mozgalom fölött. Igazán egy viziváros ez a kikötő, mely közel 8 kilométert fog el, s több mint 1000 nagy hajónak ad tért a mozgásra. Ide ömlenek a várost átfolyó csatornák (Fleeb) is, melyek sok utcának egészen velencei jelleget kölcsönöznek. Szén hajók, raktárak minden képzelhető formája közt czölöpépítmények mellett végre a horgonyt vetettünk (Számlánk a hajón 10 napra 220 korona).

A gyűjteményt a hajóra jövő szállítók egyikére bíztuk, aki azt el fogja küldeni; azután elbúcsúztunk igen szívesen LOSSIUS kapitánytól, s igen enyhe vámszemle után a Victoria Hotelbe hajtottunk, mely az Alster tó partján a Jungferstiegen, Hamburg közepének legszebb helyén fekszik. Kitűnő kedves szálló ez, gyönyörű berendezéssel, jó szolgálattal és étellemezzel, amellet csendes is. Daczára, hogy az eső esett, mégis jártunk még egyet az Alster körül, s a legkedvesebb benyomást kaptuk a rossz idő daczára. Az emberek is kedélyesek, csendesebb itt, mint pl. Berlinben, s nincs meg bennük az a kihívó, pöffeszkedő, önhitt, szemtelen modor, mint a poroszokban. Kitűnő vacsoránk alatt a szomszéd asztalnál ülő itteni Seewarte intézet igazgatójának (A híres Dr. NEUMAYER²) elbeszéléseire figyeltünk, ki igen sokat utazott Ausztráliában.

¹ ma *Sterna hirundo* – küszvágó csér

² GEORG VON NEUMAYER (1826–1909) – a hamburgi *Deutsche Seewarte* igazgatója 1875–1903 között

Augusztus 8-án

6 órakor zenekar hangjai ébresztettek föl, s kitekintvén az ablakon, egy német gyalogezred gyakorlatra kivonulásában gyönyörködhattunk. Igazán élvezet volt látni az aranyos sisakok csillogását és a tisztaságtól, rendtől fénylő csapat menetelését; főleg most kitűnő benyomást kaptam a katonaságról, mivel az utolsó katonák, melyeket láttam, a norvég tüzérek voltak. Reggeli után a gyönyörű nagy új természetrajzi múzeumba mentünk, sajnos azonban a tárakat nem láthattuk, mert az áthurczolkodás miatt még nincsenek készre berendezve. Elmentünk hát a postára, hol pár levelünk volt LORÁNDTÓL³, ADÁTÓL⁴. Mély szomorúságomra értettem belőlük, hogy szegény BENCZE⁵ állapotja oly súlyos, hogy nem sok remény van felépüléséhez s valószínűleg sorvadásba esik. A gyönyörű botanikai kertben olvastuk végig honi híreinket, melyek bizony leverték; CHERNEL FERDINÁND⁶ haláláról is most értesültünk, vagy DÖRY MÁRIA néném elhunytáról is. Az idén igazán alig múlik hónap, melyben egy közel álló családtagunk vesztését nem kellene siratni. Hamarjában 17 közel rokonunk halt el, köztük a legkedvesebbek. Az ember nem tudja élvezni az életet békén, s minden napra félve ébred. A szebbnél szebb ültetvényeket, coniferákat⁷, üvegházakat, egy pompás példány *Victoria Regiát*⁸ meglekintvén, hazatértünk, közben még a „Krieger Denkmal” szobrot is megnézve. Ebéd után leveleket írtunk, azután az állatkertbe siettünk. Nagy arányok szerint rendezett kiválóan érdekes hely ez! BREHM⁹ tervei és felfogása szerint van minden elhelyezve és csoportosítva. Kiválóbb pontjai az elefántház, hol több gyönyörű példány mellett víziló és rhinoceros is van, a nagy oroszlánház (szebbnél szebb tigris, leopárd stb), bagolyvár, melynek tornyáról szép kilátást élveztünk, vízesés és tó szép példány pelikánokkal, flamingókkal, kócsag-, gém, ibis- stb. félélkel, a terrarium, aquarium, stb. Visszatérvén néhány bevásárlást végeztünk, majd „Taxonom Droschken” kocsiztunk egyet. Ezek igen jó, elegáns, úri fogatokhoz hasonló egy lovas kocsik (két lovas nincs); a kocsis szép úri kocsis öltönyben, cylinderben. A bakülésben óramű van alkalmazva, mely a megtett utat távolság szerint kifejezi. E távolságmérőn van egy lap, mely 800 métert mutat, s egy másik, mely a 800 métereket fejezi ki egy-egy számban. Ez a praktikus berendezés azután pontosan megmondja a bér nagyságát, s az utas nincsen kitéve oly kellemetlen túlköveteléseknek, mint Bécsben vagy Budapesten stb. Azon kívül a kocsikon egy kis vasbádóg zászló is van alkalmazva a lámpák mellett, melyen ez áll: „Frei”. Ha a kocsi le van foglalva, e zászlócskát visszahajtják, ha pedig szabad, fel van állítva, s rögtön észre vehető.

Először bejártuk a kikötőt, meglátogattuk még egyszer a „*Sirius*”, s végleg elbúcsúztunk tőle. Azután a régi sánczok közt kocsiztunk odább, melyek most a legszebb ültetvényekké vannak átalakítva. A sürgő forgó nép közt sok eredeti viseletű asszony tűnt fel gombaforma szalmakalapban, hátul óriási nagy fekete keresztkötésű szalaggal, hímzett vállfűzővel; rövid szoknyában, kék, piros harisnyában – ezek a „*Vierländer*” igazi hamburgi viseletűek. Este a *Circus Renzet* látogattuk meg, mely tömve volt. A nagyszerű mutatványok közt legeredetibb az a rész volt, mely Helgoland szigetén mutatott be egy jelenetet. A circus belsejét két oldalt hirtelen nagy vízesésekben árasztotta el 150 köbméter víz, jöttek gőzös, hajók, lőnek felfordulások, fürdésesek – szóval az egész helgolandi élet egy tréfás darabja lejátszódott szemünk előtt.

³ ROTTH LORÁND – CHERNEL ISTVÁNNÉ sz. ROTTH DORA bátyja

⁴ ROTTH ADA, férjezett nevén báró MANNSBERG SÁNDORNÉ – CHERNEL ISTVÁNNÉ sz. ROTTH DORA nővére

⁵ MESZLENY BENCZE (Vence) – CHERNEL ISTVÁN nagybátyja

⁶ CHERNEL FERDINÁND (1815–1891) – vasi alispán, élt Rábahidvégen, CHERNEL ISTVÁN unokabátyja

⁷ tűlevelűeket

⁸ ma *Victoria amazonica* – amazonasi óriás-tündérrózsza

⁹ ALFRED EDMUND BREHM (1829–1884) – német természettudós, 1863–1867 között a hamburgi állatkert igazgatója

A nap folyton esővel váltakozó derült idő közt múlt, de majdnem minden órában volt egy zápor.

Augusztus 9-én

Délelőtt pár bevásárlást tettünk. Daczára a vasárnapnak, mise után minden bolt nyitva volt. (Norvégiában egy sem, sőt tegnap este 11 órakor is minden nagyobb bolt nyitva állott, ami itt szombaton szokásban van.) Délfelé a SCHILLER szoborral szemközt egy dombon emelkedő Kunsthalleba mentünk, s több óráig időztünk a gyönyörű festmények és szobrok közt. Körülbelül 800 értékes festmény, sok híres rézmetszet, vázlat van itt együtt. Külön kiállítást képez a több teremben elhelyezett, vagy 28 képet felölelő SCHWABE féle alapítvány, mely főleg a modern angol mesterek műveit tartalmazza, s e tekintetben egyetlen a maga nemében egész Európában. Nevezetesebb mesterek, kiknek képeit láttuk: FRANCK, BAKHUIZEN, LOOTEN, KUPETZKY (magyar), MURILLO (Gyümölcsös fiú), GUIDO RENI (JUDITH) (Maria menybemenetele), SNYDERS, ZAMPIÉRI, BURNIER, CALAME, DAHL, DEFREGGER, DEIKER, LEN (Jognefjord), MAKART (V. Károly bevonulása Antwerpenbe), MELBYE, MEYERHEIM, MORGENSTERN, MÜLLER-MORTEN (Norvég fenyőerdő), MUNTHE, OESTERLEY (Norvég vidék), RECHLIN, VOGEL HUGO, CRANACH LUKÁCS (Hagyjátok a kicsinyeket hozzám jönni), RUYSDAEL, KRÖNER, OVERBECK, VANTIER, VERNET HORAC[E], ANSDELL, VIANI COLE, COLIN HUNTER, TIDEMAND. Haza jövőben a merész gothicus tornyú Nicolai [St. Nikolai] templomot néztük meg, mely 174 m.¹⁰ magas és egyike Európa legmagasabb épületeinek. Ebéd után írtunk és csomagoltunk, az eső miatt nem lehetett kimenni. Este kissé elhagyta az esőzést s gyönyörű képet élveztünk ablakunkból a kivilágított Alsterokra. Számlánkat kifizetvén (...) a venloi állomásra kocsiztunk. Podgyászunkért Kölnig 11 Mk¹¹ fizettem. Az állomáson ismerős hangok ütötték meg füleinket – 3 magyar beszélgetett egymással – sok idő múlva, daczára, hogy nem valami jeles fiak voltak, jól esett beszédjük füleinknek. 11 órakor indultunk, s a velünk beszállott két utas a szép brémai pályaháznál elhagyván bennünket, kényelmesen aludhattunk. Folytonos eső.

Augusztus 10-én

Néhány fellobogózott kisebb nagyobb német várost elhagyva, reggel 7 óra felé megpillantottuk az egész vidéket domináló gyönyörű, egyetlen Kölni dóm két égnek emelkedő 156 m magas tornyát, s nemsokára az állomásra értünk, mely e remek templom tözsomszédságában fekszik. A pályaudvaron megreggelizvén, azonnal a dómba siettünk, mely külsőleg, belsőleg befejezett mű, s minden további méltatás mellőzésével, csak azt írom róla, hogy leírhatatlan benyomást tesz a lélekre, s végtelen emelkedett, meghatott hangulatot varázsol a lélekbe, utolérhetetlen fenséges harmóniájával. Ezután egy kis gyalog sétát tettünk a belvárosban, mely csupa szűk utcából áll, úgy hogy alig bír két kocsit egymás mellett elmenni, sok utcában pedig egyáltalán csak egy fér el. Hogy minden nevezetességet rövid idő alatt végig járjunk kocsira ültünk, s először az Altstadtot jártuk be. Láttunk MOLTKE stb. szobrokat, a szép régi templomokat, városházát, a „*két lófejes*” épületet, mely régi épületek és templomokhoz kocsisunk egy-egy mondát beszélt el, vagy hozzá fűződő történeti eseményt. Később azután kimentünk az új városrészekbe, hol széles utcák, gyönyörű paloták, fasorok, kertek élénk ellentétet képeznek az Altstadt vén házaihoz. Ez az új része Kölnnek, amely érdekes, a régi, oly szép. A régi sánczok egyes tornyai még állanak, s sűrű repkény alá

¹⁰ valójában 157 m

¹¹ márkát

bújnak, mintha szégyellnék ócskaságukat az új erődítések mellett, melyek a várost körül fogják.

Az Elba parttól folyton erődítések közt haladva majd minden 10 perc után egy Forthoz értünk, hol tatóngó ostromágyuk körül tüzekek gyakorolták magukat; átmertünk az új népkerten is, alig egy pár éves, kitűnően gondozott parkon, majd a nagy körutakon kocsiztunk végig, melyek kisebb kiadásba a mi sugárutunkhoz hasonlítanak. Egy helyen egy ezred zenekara séta hangversenyét hallgattuk meg, ez a zenekar egész szépen játszott. Elmentünk még egy nagy panorámába is, mely nagy méreteken művésziesen ábrázolta a Vionvillei és Mars la Touri ütközetet hol a Bredow dandár teljesen feláldoztatott a diadal kedvéért. Dél felé járván a Wallraf Richartz múzeumot néztük meg meg, mely valódi kincses ház nagy művészi becsesel bír, gazdag és értékes. A sok remekmű és nevezetes dolog közül alig lehet a fontosabbakat is kiválasztani, mert 1070 db-on felül van itt kép és szobor. A feljárt lépcsőházat STEINLE tanár freskói díszítik, melyek Köln cultur és művészettörténetét ábrázolják. A képek további elhelyezése következő terv szerint foganatosított: Régi kölni festőiskola művei a byzanti-román korszakból, góth korszakból, MEISTER WILHELM, MEISTER STEFAN és iskolája, ANTON WORMS; későbbi kölni festők olasz, [német]alföldi és francia hatás alatt, frank iskola (ALBR. DÜRERTől: egy sipos és dobos, a madonna gyermekkel és még négy kép iskolájából), szász iskola (LUCAS SUNDER nevezve: CRANACH az idősebb), sváb iskola, határozatlan német iskola KUPETZKY, [német]alföldi iskola, ebben RUBENStől 5 kép, VAN DYCKtől négy kép, DE CRAYERTől 1 kép, ó-olasz mesterek festményei közt TIZIANTól 2 kép, francia iskola, spanyol iskola, és modern festőiskolák utóbbiban képek következőktől: I. CH. DAHL (norvég), ACHENBACH, VANTIER, KNAUS, KRAY, STÜCKELBERG, DEFREGGER, SCHWERDGEBURTH, LIEZEN MAYER, BÖHM PÁL (magyar) (magyar halász élet), ANTON VON WERNER stb. Ezután következik egy aquarell gyűjtemény, kartonok (OVERBECK!) rajzok, üvegfestmények, szobrok.

A múzeumból a nagy Elba híd mellett Cook utazási irodájába mentünk, s lebélyegeztetvén jegyeinket az indóházra siettünk, hol megebédelvén 1.15-kor Brüsszelbe indultunk, meglehetősen tömött kocsiban. Aachen történeti nevezetességű városa mellett elszárgulva Verviersbe értünk, az első belga városba. Itt felületes vámszemle után más kocsiba szálltunk, s (10 egy coupéban!) meglehetősen szorosan utaztunk tovább a kedves, szép belga kastélyok mellett, temérdek alagúton át Lüttich¹² gyáraktól hemzsegő városába majd Louvainbe¹³ folyton gyárakat, falvakat hagyogatva el, mígnem 1/27-kor Brüsszelt elértük. Hotel de Flandreba szálltunk, s itt is, mint Hamburgban, kényelmes felszállón¹⁴ érkezünk 2-ik emeleti szobánkba. Miután elhelyezkedtünk, 7 fogásos ebédet ettünk (á 6 fr) azután lefeküdtünk.

Augusztus 11-én

Reggeli után kocsira ültünk, s várost tekintettük meg. Gyönyörű egyenes utcák, nagyszerű paloták mindenfelé! Az építkezés tekintetében magas fejlettség és pazarlás. Megnéztük a Congres szobrot¹⁵, azután a nagyszerű, hatalmas igazságügyi palotát, hol egy bírói tárgyaláson is részt vettünk. A bírák hivatalos fekete tógában fehér gallérral ültek emelvényükön, s a vádlottak szomorú padja mögött 4 medvebőr süveges gránátos feltűzött bajonettel őrizte a lopással vádlott bűnösöket. Mindenki szabadon jár itt be-ki, s a nyilvánosságnak legnagyobb mérvben elég van téve az igazságszolgáltatásnál. Elmentünk

¹² Liège német neve

¹³ Leuven francia (flamand) neve

¹⁴ liften

¹⁵ Colonne du Congrès

aztán a dómba, miután az igazságügyi palota elöl, mely dombon fekszik, az egész városra eső kilátást élveztük. A dóm olyanforma, mint a kölni, csak hogy két nagy tornya nincs kiépítve, s egy harmad is hiányzik belőle. Hatalmas benyomást kaptunk e remekmű belsejében, melynek kincsei közt kiemelkedik a művésziesen faragott fa szószék felejthetetlen alakja. A dómból az első brüsseli csipke raktárba mentünk, s megmutogattuk magunknak a csipke készítés módját. Láttuk boldogult trónörökösünk nejének, STEFÁNIA trónörökösné öfenségének menyasszonyi fátyol mustrázatát. A fátyol itt készült, s 6 hétig 400 asszony dolgozott rajta. Gyönyörű csipke dolgokat mutattak ezután, s emlékül vettünk egy szép zsebkendőt (18 frk). Kocsink ismét a királyi várhoz, s a mellette vonuló egyenes óriási vén fasorokkal beültetett egyenes végig vezetett, majd a kir. színház, az arisztokraták utcáján át a természetrajzi múzeumban szálltunk le. Egészen új épület ez, még nincsen teljesen elkészülve, de belseje már berendezett. Az épület L alakú, s az alsó terem magasságban két részre osztott úgy, hogy a felső része körfolyosókból áll, hol a madarak vannak elhelyezve és pedig teljesen üveg szekrényekben, melyek közepe deszka fallal van elválasztva úgy, hogy tulajdonképpen kettős szekrények vannak.

Az alsó részben vannak ásatag dolgok és emlősök, s az egész termet uralja a négy felállított óriási *Iguanodon bernissartensis* példány, melyeket Belgiumban ástak ki. Az ötödik szintén óriási példány nincs felállítva, hanem eredetileg úgy fekszik felborítva, mint találtatott. Ezek után e terem neve is „Bernisartensis terem”, s e példányok világhírűvé tették a brüsseli múzeumot. Kiválik még egy szintén óriási *Balaena mysticetus*¹⁶ csontváz. A madárgyűjtemény következő tért fogja el: 4 szekrény madárcsontváz, 4 szekrény belga madár (1-ső emeleten), s 58 szekrény az általános madárgyűjtemény (11½ szekrény ragadozók, 6 szekr. gémfélék, 3 szekr. szalonkák, tüzokok, tyúkok, 5½ szekr. úszók, 1 szekr. futók, 2 szekr. papagáj, 29 szekrény varjak, éneklők, harkályok, galambok stb.

Üvegbara alatt van egy kitömött *Alca impennis*¹⁷, e kihalt faj, s néhány csontja. *Lusciniola melanopogon*¹⁸ van 2 pld. Toscanából, 1 pl. Volga torkolatból. (A dán példány *Acr. phragmitisek*¹⁹ színe a miénkhez hasonló, de barnásabb). A belga madarak közt feltűnt *Anthus cervinus* és fészke 4 tojással Oroszországból! Mindenütt, ha talán a fajnál hiányzik, a családnál ott van egy apró kis térkép az egész földről, s a faj vagy család földrajzi elterjedése ki van színezve. Az örök mind frakkban ülnek a termekben, s mindenütt a legnagyobb rend uralkodik. Van egy egész emelet Belgiumban talált ásatag állatokkal, s ezek közt a világhírű mamuth példány, melyet Liérreben találtak. A legfelsőbb emeleten 6 sorban felállított szekrényben ismét paleontológiai és geológiai, mineralógia gyűjtemény teszi. Egyáltalán a paleontológia dominál az egész múzeumban.

A múzeumból a ministeri paloták mellett haladtunk a boriehez és a boulevardokra. A ministeri paloták egy egész utcát képeznek, s mind egymás mellett vannak. Az utcára eső homlokzatuk földszintes, s az udvart három oldalt befogó hátsó részeik több emeletűek – ha a mi földművelési ministeriumunk épületére gondolok, hát a különbség az, hogy ezek igazán ministeri paloták a legizlésesebb és praktikusabb építkezésben, az pedig ministeri kaszárnya, a leginpraktikusabb, ízléstelen kivitelben. Brüsszelben szépen és jól tudnak építeni! Még a börzét, az új és ó postaépületet tekintettük meg, azután hazatértünk, s 4 fogásos déjeunerhez²⁰ ültünk (á 4 frk). Délután ismét a városba sétáltunk, bevásárlásokat végeztünk, majd kocsin a boulevardok életét néztük meg. A hordárok itt hálóingforma fehér hosszú köntöst viselnek ruhájuk fölött, s számuk karjukra erősített fém táblácskán van. A katonaság egyenruházata

¹⁶ grönlandi bálna

¹⁷ ma *Pinguinus impennis* – óriásalka

¹⁸ ma *Acrocephalus melanopogon* – fülemülesitke

¹⁹ ma *Acrocephalus schoenobaenus* – foltos nádiposzáta

²⁰ ebédhez

egész csinos és amily praktikus, annál jobban még fényes is. Vállrojtok, zsinórzat, aranyozás, karszalagok dúsan vannak egyenruhájukon. Sapkájuk vagy csákójuk francziás, csak a vadászoknak van egész külön alakú, csonka kúp alakú zöld sárgarajtos, a lovasoknak pedig összehajtott dásapkájuk. Nadrágjukon oldalszalagok, sávok vannak hol piros, fehér, vagy sárga. Igen jól néznek ki a nagy medvebőr fővegű gránátosok és az elegáns dzsidások, bíborvörös nadrágú zöld sávos, zöld dolmányon fekete zsinóros lovasok. Kocsikázásunk közben egy éppen zeneszóval megérkező vadászrezdet láttunk, s igen kedvező benyomást kaptunk a csapat fegyelméről is. 5 órakor a kép és szobor tárt látogattuk meg, hol több mint 50 RUBENS képet (Íme az ige stb.), VAN DYCK leghíresebb képét bámultuk meg. 8 órakor 7 fogásos ebédünket elköltvén írásainkat végeztük és csomagoltunk. Nagyjában szép idő, de eső is; meleg.

Augusztus 12-én

Reggel csomagolásunkat befejeztük, azután számlánkat fizettem ki (71 frk). Vettem még néhány belga levéljegyet²¹ is, emlékül álljanak itt. (Brüsszelben még több *Cypselust*²² láttam).

9 órakor a vasúti állomásra hajtottunk ott már Hotelünk egyenruhás embere várt, ki podgyászunkat feltette a vasúti kocsira s a nagy málna feladásánál segédkezett, a mi a temérdek utas, málna és élénk forgalomban nagyon kellemesen esett. Az express vonat ezután sebes iramlásban vitt ismét északnak, a kedves vidékről azonban e gyors futás közt, de meg a borult esős világosságszűk időben nem igen láttunk mást, mint a szélmalomokat és parkokat. Gand²³ városát elhagyva 11 órakor értünk Ostendebe, melynek magas világító tornyát előbb már megpillantottuk. Közvetlen a vonat mellett várt a nagy, kétkérményes, több emeletű „La ville Dover” belga kerekcső, melyre átszálltunk, s a hajó közepén foglaltunk helyet, az alsó fedélzeten. Nem sokára mozgásba jöttek a kerekek s újra elterült előttünk a végtelen tenger, mögöttünk maradt Ostende partja, tengerre néző nagy házsora és a parton álló száz meg száz vászon fürdőház, melyek közt fekete pontokként, mint a hangyák, a fürdő vendégek alakjai mozogtak. Meglehetősen erősen fújdogált az északnyugati szél, s így egy órai csendes utazás után újra éreztük a hajó erős himbálását, mely ezentúl folyton erősült, s a hullámok a hajó orrán majdnem a középfedélzetig csapkodtak. Hamarosan jó drágán megebédeltünk, de járkálásról szó sem lehetett s csendesen meg kellett magunkat védett helyünkön húzni, nehogy a becsapkozó hullámok végig mossanak. Az eső ugyan elállott, sőt a belga partok eltűntével az ég is kitisztult, de a szél nem csendesült le. A nagy hajó pedig belevágta orrát a tengerbe, aztán meg felcsapta a magasba; a himbálkozás ugyancsak erős lón. A legtöbb utast megkapta a tengeri betegség, hol egyik, hol a másik kezdett halaványodni, sokan gyözködtek jó ideig, de végre is erősebb volt a megémelyítő mozgás, s nem kerülhették el sorsukat.

²¹ bélyeget

²² ma *Apus* – sarlósfecske

²³ : Gent

Gyermekek, öregek, asszonyok, férfiak siettek a karfákhoz, hordozták a félelmetes, sokuknak a gyűlölet netovábbját képező bádog lavórokat. Csak a matrózok mosolyogtak gúnyosan e felfordult világnak, szegényeknek ilyen az egyedüli multságuk! DORA nem mert mozdulni székéről, mert kissé szédelt, de én rajtam nem fogott a tenger hullámzása, s fel sem vettem, egy cseppet sem éreztem magamat másként, mint a szárazon. A szél folyton dobálta a hajót, a rosszul levők mindig szaporodtak, s még akkor sem állt be csillapodás, mikor Anglia partjai megjelentek. Csak mikor a fehér kréta sziklák teljesen kivehetők voltak már, így Dover városa és erőssége megjelent, s már-már a kikötőbe értünk, lön békésebb hullámjárás. A nap reásütött a fehér partra, melyet sok jövő menő nagy vitorlás és gőzös élénkített, az erősség ágyúi pedig eldördültek, mikor hajónk megállott és horgonyt vetett. Kézi podgyászunkat a hajón vizsgálták át, s minthogy a férfiakét igen tüzetes szemle alá vetették, összes málhánkat DORA magáénak adta ki, s így hamar megszabadultunk e kellemetlen feltartóztatástól. Sok férfi táskából csak szó nélkül vándoroltak a szemlések kezei közé a tilos dolgok; mindenesetre itt erős vizsgálat éri az embert. A Victoria állomásra menő vonatba szállván csakhamar szédítő sebességgel rohantunk az angol fővárosnak, s dacára az örületes sebességnek mégis jól éreztük magunkat a 4 órai tengeri út után, mert az angol vonatok nem ráznak. A kocsik tágasak, 6 ülésűek, kényelmesek, de a nagy forgalom következtében nem tiszták és kellemetlen levegőjűek. Jegyünket mindjárt beszállásnál elvették, s többet a kalauzt nem is láttuk. Egy pár alagút után kibontakozott az igazi angol vidék parkszerű képe, a kedves repkényes cottagek²⁴, templomok, a parkokban legelő nagy juhok, lovasok, tennis játszók, sűrű komlós kertek, melyek virágait a kert köré éppen a virág magasságában húzott leplek védik a szélről, s megláttuk a távolabbi tájak fölött kéklő ködszerű fátyolt is. Egy pár kisebb nagyobb hely csakúgy elfutott mintegy vonatunk mellett, egyik alagútba be, másiból kifutottunk szinte bújókát játszva még nem beértünk London elővárosaiba, s az utcák közt jó ideig robogva 1/6 órakor a nagy Victoria Állomásra. A forgalom iszonyú nagy mindenfelé, s akkoriban körülbelül 10 vonat sustorgott el mellettünk, éppen csak mintegy pattanás. Az állomáson MAY és a szép HELEN vártak, s igen szívesen fogadtak. Málhánkat alig nézték meg, éppen csak bepillantottak egyikbe. Egy négy személyre való omnibus forma kocsit foglaltunk el, s rövid hajtás után Blomfield Crescent 4. 20. alatt szálltunk le. Az angol lakások kényelmes berendezése mindjárt feltűnt. Itt az emberek alulról felfelé laknak, minden félnek külön háza van, s nem is érintkezhetik a házban idegen lakóféllal. A szobák egymás fölött vannak, nem egymás mellett, kapu nincs a házban, csak ajtó, s kocsik nem járhat be. Legalul van a konyha, e fölött az ebédlő, e fölött a nappali szobák, azután a hálószobák, s legfelül a cselédszobák, a dohányzó az ebédlő mögött van.

Az ablakok üvegház szerűen majdnem egy egész oldalt fognak el, s fel alá tolható táblák által nyithatók, zárhatók. A világítás gáz, vízvezeték szolgál mindenüvé, van fürdőszoba meleg és hideg vízcsappal, kézmosóhely, a melegítésre kandallók. Miután betelepedtünk szobánkba, s elrendezgettük holminkat, 7 órakor megszólalt az ebédre hívó harang, tehát ebédhez ültünk, mely állott halból, egy marhacombból, puddingból, s kitűnő theából. Ebéd után még sokáig beszélgettünk, s 11kor tértünk nyugalomra.

Augusztus 13-án

Fürdő és reggeli után MAY kilovagolt a Hyde parkba, mi meg HELENNel bevásárolni mentünk a híres Whitely házba. Ez egy óriási telep, több ház két emeletben összesítve nagy csarnokokkal, hol a gondolható mindenféle bolt együtt van, s mindent amire csak gondolni lehet, amit kívánhatunk olcsón, kitűnően nagy választékban meg lehet kapni, cukrászat,

²⁴ házikók

bőrkereskedés, szőrbolt, pénzváltó, játék, porcelán, ruha, czipő, cukrász, étkező, minden minden van itt, a legpraktikusabban berendezve, a világ minden fajta áruja és kívánalma, terménye egy földel alatt, külön kisebb részekben. Egy óriási labyrint ez, óriási forgalommal, amiről alig lehet annak fogalma, aki nem látta. Ilyen ház még sok van Londonban! Daczára hogy a seasonnak már régen vége van, s egész utcák kihaltak, egész házsorok függőyei le vannak bocsájtva, a forgalom minden nagyobb utczában óriási, amennyi ember Budapesten az utcákat népesíti, itt ugyanennyi csak a kocsis és jármű. A sokemeletes omnibus, az egy fogatú bérkocsis, melynek bakja a kocsitető mögött van, egészen sajátos képet nyújt. A reklám pedig lépten nyomon hihetetlen furfangokban nyilvánul és lep meg. Már utunkon Doovertől az egész vasútvonal mellett kísértett százával fehér táblákra festett barna körök rajta fehér betűkkel Tear soap²⁵, itt az omnibusok, kövezet csak úgy tarkállik a hirdetések rikító színű felirataitól, bizarr szemcsalógató alakjától. Gyakran 10-20 egymás után menő emberrel találkozunk, kiknek mellén-vállán óriási fehér táblán olvasható egy-egy czég hirdetése. 1 órákor hazatértünk, s dèjeunert²⁶ élveztünk, azután kocsin a Regent és Oxford streetek mozgalmas életét néztük meg, majd a Liberty házba mentünk, melyben hihetetlen arányban és ízlésben vannak India kincsei felhalmozva. A Hyde Park hatalmas útjain mentünk azután ismét haza. 5 órákor theáztunk, s ebédig beszélgetés közt múlt az idő, közben HELEN gyönyörűen énekelt. 7 órákor ebéd. Este norvégiai utunkról beszélgettünk, s magunkkal hozott fényképeinket mutogattuk meg. Szép, meleg idő. Itt az éjjelek, esték és reggelek hűvösek, a nap többnyire meleg. A növényzet, gyepek gyönyörű, üde, ami a sok harmatnak előnyös hatása. LOUISE sajnálatunkra nem volt itt, mert két hétre Norvégiába utazott.

Augusztus 14-én

Reggeli után HELENNel a Kensington parkon át, mely a Hyde parktól csak egy út által van elválasztva, a monumentális Kensington Múzeum természetrajzi gyűjteményeibe mentem, mely gyűjtemény tulajdonképpen a British Múzeumhoz tartozott előbb. ½1-ig időztem itt, végig nézve hamarjában az egészet, hogy egy általános képet kapjak róla, persze legtöbbet a madarak közt időztem és az ásatag állatok közt. Azt a benyomást és a múzeum leírását is, melyet saját tapasztalatom szerzett, majd csak akkor ismertetem meg bővebben, mikor többször végig néztem a nagyszerű kincseket, most csak azt jegyzem meg, hogy alig létezhetik hely a világon, hol az emberi tudás foka és mérve hatalmasabban nyilatkoznék, mint itt. Valóban minden tudáság, minden tudomány alapja összefoly ez épületben, s szemlélés közben vallásra, bölcsészetre, művelődéstörténetre, nyelvtudományra, festészetre, szobrászatra, költészetre, zenére, szóval mindenre kell gondolni – hisz előttünk van minden, amiből minden fejlődött. Itt éveket tölthetnék, nem napokat, hisz minden parányi tárgy érdekes és az egész harmóniából beszél, a természet harmóniája és utánzóhatatlan rendszere, mely az emberiség felvilágosulását mozdította elő, minél mélyebben pillantott az bele. ½1 órákor kocsin, Hansom Cab²⁷-en jöttem haza, dèjeuner²⁸ után pedig naplót írtam és leveleket. 5 órai theánk után kocsira ültünk, s a nagy utczákon, Nelson emlék, Cleopatra tűje²⁹, Westminster Abbey, parlament ház, Themse hídján, Hyde parkban ebédig kocsikáztunk, azután ismét írásokat végeztem, este pedig beszélgetés közt üldögéltünk. Szép, meleg idő.

²⁵ értsd tear-free soap – könnymentes szappan

²⁶ ebédet

²⁷ egylovas zárt kocsis, ahol a kocsis a kabin mögött/fölött ül (JOSEPH HANSOM alakította ki 1834-ben)

²⁸ ebéd

²⁹ Cleopatra's Needle – 21 m magas, 180 tonnás gránit obeliszka a Temze partján, Kr. e. 1500 táján készült

Augusztus 15-én

LORÁND írt, s tudósított, hogy BENCZE állapota változatlan és hogy SZALAY MARISKA hosszú szenvedésének a halál véget vetett. Megint csak szomorú hír!

A délelőttöt ismét Kensington Múzeumban töltöttem, s ebédkor jöttem haza előbb még az Albert emléket³⁰ szemléltem meg. Ebéd után vasútra ültünk, s a Kew Gardensnál szálltunk le, a világ leghíresebb botanikai kertjében. Valóban elragadó szép hely ez, s amint a Kensington Múzeum hallgatógyűjteménye az élőlényeknek, az teljesség tekintetében a kert növényvilágával. Majdhogy több 400 ackernél³¹, s együtt díszlik itt az 5 világrézsz minden nevezetesebb növénye, a lybanoni cédrus, a *Victoria regia*³², s az óriási pálmaházakban a tropikus égöv pálmái, iszalagjai, páfrányai. Egyetlen pázsitja, gyönyörű tülevelű fái, hatalmas cédrusai, tavai, virágágyai, konyhakertjei, erdős részei leírhatatlanok. A pázsiton mindenütt szabadon járhatni, az angol klíma előnye az, hogy nem szárad ki ezért belőle a gyeper, hanem üde marad. A tavakat feketenyakú, fehér, fekete hattyúk, vadludak, pelikánok, vadréczék népesítik be, a parton pedig az üdülők ezrei. A legfőbb szépsége pedig a kertnek az, hogy a természet megvan benne, csak rendszerezve, gondozva van, s nincs eredetiségéből kivetkőzve. A sok üveg és pálmaház mellett van benne pagoda, gloriette, théázó hely stb., s mellette folyik a Themse is, hol élénk hajókázás uralkodik. Esti 6 óráig időztünk itt, s azután a tipikus repkényes, virágos angol házak közt ismét a vasúti állomásra mentünk, s haza indultunk. Óriási a forgalom a vasutakon, majd minden 10 percben jön, megy egy vonat. Fütty nélkül robot, az utasok beszállnak, s fütty, csengetés nélkül megint odább megy. Nincs itt izgatottság, lárma, oly megszokott valami ez, mint egy kocsi vagy bricska. A jegyeket mindjárt beszállásnál a pályaudvaron lebélyegzik, a kiszállás előtt elszedik, s conductort³³ alig látni. 7 órakor ebéd, azután írtam, s 10-kor lefeküdtünk. Szép idő.

Augusztus 16-án

Vasárnap volt, ami pedig Angolországban annyit jelent, hogy e napon semmit sem lehet kezdeni, csak templomba menni, s délután a Hyde parkban sétáló sok embert megnézni. A vasárnapi munkaszünet annyira megy, hogy az istentisztelet elmúltáig csakis a legfőbb postahivatalokon van szolgálat, minden más forgalom, dolog, munka pihen, sőt még a kerületi vonatok sem járnak. Reggeli után hát mi is templomba mentünk, még pedig a Szt Paulsba a római Péter templom édes testvérjébe. Szűnyognak érzi magát az ember a hatalmas kupola alatt, s majdcsaknem arra gondol, hogy az ég kövesült meg feje fölött kupola alakban. Itt egy hosszúra nyújtott, ceremóniás angol istentiszteletet hallgattunk végig, mely alatt a sok felállásból, majd meg letérdepelésből bőven kijutott. Az a szép ének, mely talán egyedül itt hallható csak, most szinte vacation járt a sok college boy-al³⁴, szintúgy a híres orgonajáték, csak a beharangozás eredetiségét – valóságos harangjátékot – élveztük igazában az épület remekisége mellett. Ezután kocsin a vasúti állomásra mentünk, útközben több utczaszögleten összesereglett népet tartott szóval valami modern apostol. Vasúton nem lehetett rögtön indulni, várni meg nem akartunk, tehát kocsiban maradván érkezünk Denmark Hillre. Itt először BENNECKE-néhez mentünk, WEBERÉK nagyanyjához. Három nagynénjük és egy nagybátyjuk is itt lakik. Kedves angol ház, kerttel, üvegtornáczzal. Az öregasszony 84 éves már, s alig lát, de lelkiileg friss. Mindnyájan beszéltek németül, ami kellemesen esett. (Magyar

³⁰ Albert emlékmű – VIKTÓRIA királynő férje, ALBERT herceg emlékműve

³¹ 1 acre = 4046,86 m² – a kert nagysága tehát kb. 162 hektár volt (ma 132 ha)

³² ma *Victoria amazonica* – amazonasi óriás-tündérrózsza

³³ kalauz

³⁴ főiskolás fiú

esett volna csak jól!) Igen érdekes hely ez, s az öregasszony is érdekes személyiség. Jól ismerte a híres zeneköltő MENDELSON-BARTHOLDYt, sőt vele igen közeli rokonságban állott, ugyanis nővérének leánya volt MENDELSON felesége, másrészt pedig fia MENDELSON leányát vette nőül. A drawing roomban³⁵ hol beszélgetve üldögéltünk componálta a híres „Frühlingsliedjét”, még pedig következő képpen. BENNECKEék kirándultak Windsorba, s MENDELSONnak is velük kellett volna jönni, de mikor már indulni akartak, hirtelen meggondolta, s otthon maradásra határozta el magát. Az öreg BENNECKENÉ azonban biztatta, mondván, hogy csak a gyermekek maradnak otthon, s így nem készült más ebéd mint rizspudding, de MENDELSON nem volt megtántorítható, eszméi voltak, s nem ment, hanem a drawing roomba³⁵ vonult vissza, s a künn beszélgető, csengő gyermeklárma adta neki a hangulatot és benyomást, melynek gyümölcse említett szép dala lőn. Mire a kirándulók visszatértek, a dalt készen leírva mutatta be nekik. (WEBERék szobájában álló zongorát is nagyanyjuk számára 40 év előtt MENDELSON kereste ki, s nevét saját kezűleg beírta a baloldalra belül, s nem egyszer játszott e hangszeren, melyen most én a „Kukačka” cseh dal egyszerű dallamát kalimpálgattam!). Ebéden egy angol pap is velünk volt. Az egész létezés itt meglehetősen unalmas volt, másként és feszes, kedélyesség nélkül, szintúgy egy másik nagynénjüknél, Aunt³⁶ ADÁNál, sőt itt talán még feszesebb. A mi ADÁnk, meg ez az angol ADA bizony áll olyan messze egymástól, mint Magyarország Angliától! Unalmas, lélegzet-visszaszorított délután volt egészben denmark hilli látogatásunk, s mindnyájan könnyebbülve, megfrissülve ültünk vasútra, s robogtunk vissza Londonba, hol kedélyes asztal várt. Szép időjárás, meleg.

Augusztus 17-én

Délelőtt bevásárlásokat végeztünk az Oxford streeten, s meglátogattuk a világhírű *Marshall & Snelgrove* házat, mely minden árucikket egyesít éppúgy, mint *Whiteley*, s három utcát fog el. Délfelé a British Múzeumba mentünk, s HELEN, ki velünk volt, hamar átvezetett az egész óriási gyűjteményen, a nevezetesebb dolgokra figyelmeztetve. A legrövidebb általános katalógus is 330 act. lapból áll, s így nem sorolhatom még csak rövid tartalom jegyzékét sem az egész világból, az emberiség első fejlődésétől jelen korig összegyűjtött kincseknek. Csak megemlítem itt, hogy láttam több terem eredeti híres római, egyiptomi, etruszk, görög, assyr műemlékeket, szobrokat, munkákat, hieroglifes táblákat, láttam a világ összes nyomtatványait representáló könyvtár olvasó termét és főbb részeit, s itt a kézirat gyűjteményben SCHILLER, GÖTHE, BACO, MILTON, OLIVER CROMWELL, CARLYLE leveleit, DICKENS utolsó levelét, MENDELSON, MELANCHTON, LUTHER, KEAN, BYRON, BURNS, TORQUATO TASSO, NEWTON stb kézírásait, munkáinak eredeti fogalmazványaiból szemelvényeket, sokáig időztem az üveg szekrényben kiállított mostanában felfödözött papyrus előtt, mely ARISTOTELES műve, Athén alkotmányáról. Az egyiptomi jeképes írás alakjai közt kiválóan érdekelték a madarak, legtöbbször sas, bagoly, keselyű haris forma madár, ibis fordul elő rajtuk, s a rajzok, vésetek kitűnő formaérzéről tesznek tanúságot, sőt a körvonalak és az állás oly jól ellesett, hogy alig lehet mai napon jobban megcsinálni. A könyvtár évi gyarapodása kb. 30.000 mű, tehát maga ez is egy óriási könyvtár!

Lunchre³⁷ egy közeli vendéglőbe mentünk, azután HELEN hazatért, mi meg Madame TUSSAUD óriási, híres viaszfigurák kiállítását néztük meg. Legjobban érdekelték a NAPÓLEON szobák, hol a sok viaszalak mellett igazán sok eredeti emlék is együtt volt NAPÓLEON korából

³⁵ szalon

³⁶ nagynéni

³⁷ ebédre

és életéből, s ezek közt legnevezetesebb az a pamlag, melyet Szt. Ilona szigetén használt, s az a madracz és vánkos, melyen meghalt. Földalatti termekben a gonosztevők egész serege látható viaszból, különféle büntettek, kivégzések, melyeket azonban nem igen néztünk, hanem inkább a felső termekben mozogtunk. Temérdek ember sürgölődött itt, női zenekar játszott, s étkező helyiség is kínálkozik a látogatók kényelmére.

Innét az Oxford és Regent streetre kocsiztunk, s az *East Indiai Houseban* HELENnek és MAYnek emlékül vettünk egy karperecset és melléket. Hazaérkezvén 5 órai theához ültünk, melyre Mrs RICHMOND és Mrs HOULLER jöttek el. Utóbbi neves ifjúsági író, s művei több kiadást értek, atyja híres zenész volt. Vele sokat beszélgettem – jól tudott németül s igazán érdekelte Norvégia, úgy Magyarország is. Thea után olvastam „*Gespräche mit Goethe*” ECKERMANNTól, melyet HELEN kölcsönzött. Később pedig gyönyörű gemmakat³⁸ mutatott HELEN, egy rendszeres több százból álló gyűjteményt, melyek nagy könyv alakú kötetekben (6 köt. mindegyikre két lapra ragasztva) vannak elhelyezve, s a nevezetes antik és modern szobrok miniatúr lenyomatait mutatják. Este írtam, majd ismét olvastam említett érdekes művet. Szép idő, kissé boruló, délután eső is.

Augusztus 18-án

Dél előtt pár bevásárlás után a National Galleryba mentünk. A nevezetes kincsek következőleg vannak 22 teremben elhelyezve: Északi Vestibuleben³⁹ olasz freskók, octagonalisban⁴⁰ miscellaniák⁴¹, keleti vestibuleben³⁹ ó-angol iskola mi függ a nyugati vestibuleben³⁹ is. I. terem. Tuscan iskola (15–16 száz.), II. franési iskola, III. Tuscan iskola, szintúgy a IV. teremben is. V. Ferrari és bolognai iskola; VI. umbriai iskola, VII. velencei és brabiai iskola. VIII. paduai és velencei iskola. IX. Parmai és lombardi iskola. X. flamandriai és német, XI. XII. szintén, XIII. későbbi olasz iskola. XIV. francia, XV. spanyol; XVI. XVII. régi angol, XVIII és XIX angol; XX és XXI modern angol, XXII Turner gyűjtemény. Röviden fogom megjegyezni azokat a festményeket, melyek reám hatást gyakoroltak, s melyeket hosszabb ideig szemléltem (a catalogus egyik 213, a másik 529 oldal, így bővebben nem ismertethetem a képtárt). A régebbi képek közül: CORREGGIO „*Ecce homoja és Szent családja*”, MICHELANGELO 3 képe, BARBORELLI, LUINI, GIOVANNI képei; MURILLO szent családja, egy mongol fiuja, s még két képe, PERUGINO képei, REMBRANDT 14 képe, köztük a pásztorok imádása, GUIDO RENI 7 képe ezek közt: Magdolna, St Jeromos, Lot és leányai elhagyják Sodomát, a szűz megkoronázása, „*Ecce Homo*”; RUBENS 15 kép; RAFAEL SANZIO gyönyörű képei, s mind sokáig néztem, hisz a legjobbabból tanul igazán az ember, itt van tőle: II. Gyula pápa, alexandriai St. Katalin, a szolgál látománya, Madonna di san fisto, a Madonna szt. Jánossal és a csecsemő Krisztussal, a szüzet és a gyermeket st. János és bori st. Miklós tisztelik (Madonna degni Ansidei), ez a gyönyörű kép felejthetetlen benyomással van a szemlélőre, majdnem olyan mint a sixtusi Madonna; a képtár 70.000 fontért vásárolta a festményt. TENIERS fict. képei, GIOVANNI BATTISTA TIEPOLO, TINTORETTO VECELLO, TITIAN (VECELLIO)⁴² 8 képe, VELAZQUEZ, VENUSTI, VERONESE (Coliaris), LEONARDO DA VINCI (a szűz a sziklákön), WOUWERMAN, ZAMPIERI. Az angol és modern iskolák képei közül tovább néztem következők festményeit: THOMAS BARKER, COPLEY GAINSBOROUGH, KOGARTH (13 képét), LANDSEER (Sir EDWIN) gyönyörű állatképeit (14 kép), MACLISE, REYNOLDS, ROSETTI, SCOTT, WALKER, HORACE VERNET (I Napoleon), WEBSTER, WILSON, s végre TURNER

³⁸ ékköveket

³⁹ előcsarnokban

⁴⁰ nyolcszögletű teremben

⁴¹ különfélék

⁴² helyesen TIZIANO VECELLIO

nagyszámú, sajátos felfogással készült műveit és két termet betöltő nagyrészt nem kész aquarelljeit. Modorában egész eredeti festő ez; a ködöt, homályt vagy nagy fényhatásban nyilvánuló elmosódottságot, kinemvehetőséget utánozhatatlanul festi; így például kikötőt fest, vagy csatornát, tengert úgy, hogy a szemlélő a napba tekint, s érzi a többi tárgynak erős fény hatásával járó bágyadt képét. Egyéb festményei is közelből teljes elmosódott fátyolos festéköntések, de bizonyos távolból gyönyörű, éles, igazán természet elleste kép kerül ki a látszólag rend és terv nélkül való mázolásokból. Különösen aquarell képei tetszettek nekem, bámulatos színérzéke és genialitása ezekben nyilvánul legjobban.

Délután Harrow on the Hillre mentünk. A vasúti állomás előtt láttuk a nagy criquet versenytereket, melyek a mi versenytereinkhez hasonlítanak. Temérdek ember forgolódott itt, éppen „match” lévén. Félórai vasutazás alatt háromszor „under ground”, azaz a házak alatt menve, megérkeztünk Harrowba, egy igazán kedves angol városkába. A vidék, házak, minden tiszta angol jellegű, s így nagyon érdekelt. EDWARDÉK házába érve csak nejét találtuk hon, meg a kedves gyermekeket, kikkel nagy barátságot kötöttem, bár alig tudtunk beszélgetni egymással. A kis fiú igazi naivitással azt kérdezte „hogya hát, ha magyarul tudok beszélni, a cselédek hogyan értenek meg?” EDWARDÉK igen szépen és kényelmesen laknak, s a ház szinte virágok közé van építve. Ezután HELENNel és a két nagyobbik gyerekkel felmentünk a templomhoz, mely a dombon fekszik, s körülötte temető van. Az eleje ennek terraceszerű, s messze kilátás esik az alattunk elterülő vidékre egész Windsorig, mely egy óriási gyönyörű parkhoz hasonló kép a nemességben, mindenütt avval a bizonyos kékes ködszerű fátyollal. Mindjárt a temető bejáratától jobbra a második sír egy nagy kőlap, s nevezetes arról, hogy Lord BYRON ezen szokott feküdni itteni tartózkodásakor, s a vidéket szemlélve itt írta „*Child Harold*” gyönyörű költeményét.

A templomot megszemlélve, mely szintén érdekes; igazán angol templom csúcsos nyak nélkül való toronnyal, s falai csupa töréssel kifelé fordított tűzkő darabokkal, ami igen eredeti formát ad neki. A kedves, szép faragott fából készült ajtón át kiérünk a temető végén a városkába, mely úgyszólván csak iskola és ennek függelékét képező épületekből áll. Több száz éves nevezetes „College” ez és igen érdekes. Egy tanterem még most is a régi padokkal van bútorozva és a fal deszkázva fél magasságig, melyen név mellett áll bevésve, köztük sok nevezetes férfiú neve, többek közt két helyen: BYRON 1805. E tanterem után a gazdag könyvtárt tekintettük meg, mely egy híres építész emelte épületben van elhelyezve, sok más emléktárgyakkal együtt és az itt kiképzett később nevezetes szerepet játszó férfiak szobraival vagy festményeivel. Itt van megőrizve Lord BYRON kardja is, melyet Görögországban viselt; egyenes rézmarkolatú kard ez ... baklóval; tokjának végéből pedig egy 3ad rész hiányzik. Különös érzelmek közt tapintám meg a markolatot, hol e nagy szellem annyiszor pihentette kezét, s hol e kéz oly lángoló érzelmek közt szorítá azt.

A könyvtárból a kápolnába, majd a speech-roomba⁴³ mentünk, azután a szép kilátásban gyönyörködve még egyszer visszamentünk EDWARDÉKhez. Az itt tanuló diákok most szabadságon vannak, alig egy kettőt láttunk csak feltűnő öltözetükben, mely áll cylinderből, kihajtott széles fehér ingallérből, s dolmányoskabású fekete kabátból, szürke nadrágból. A fiuk itt olyformán nevelődnek, hogy vagy ötven egy-egy tanárnak vezetése alatt lakik, s külön kis intézetet alkot, s e részekből kerül ki az egész; volt a múlt évben 600 tanuló, a nevelés azonban itt meglehetősen költséges, s csak vagyonos embereknek való.

EDWARDÉKnál ebédelvén igen fényesen, nagyszabásban, de nem ízletesen főzött ételeket köztük a *Lagopus scoticus*⁴⁴ (grouse) és parfümmirozott⁴⁵ pezsgőt, este szép holdvilágnál sétáltunk az állomásra, mely fél óra múlva Londonba vitt. Szép idő.

⁴³ előadóterem

⁴⁴ ma *Lagopus lagopus scotica* – sarki hófajd skóciai alfaja (skót hófajd)

⁴⁵ illatosított

Augusztus 19-én

Sok megnézni való várt ma ránk, így hát reggeli után azonnal indultunk a „Citybe”. Óriási forgalom van itt, főleg a „Bank of London” táján, hol a mindenfelől benyúló utcákból beláthatatlan sorokban egy téren ömlik össze a számlálhatatlan sok omnibus, s minden fajta egy és két lovas kocsí. Perczekig kell egy-egy kocsinak várni, míg hely jut számára, s egy pár lépést haladhat, s valódi kocsit csődület van itt úgy, hogy a gyalog járók egészen eltűnnek, s kocsit- és megint kocsit látni százával szorongva egymás mellett, mintha néptolongás volna járművekből. A „Policeman”⁴⁶ higgadt nyugalmát azonban nem zavarja meg ez a szédítő forgalom és élet. Ábrázatjának egy vonása sem rándul meg, szemei biztosan tekintik át a helyzetet, s hang nélkül csak kezével integetve osztja a rendre vonatkozó parancsait, mint a viharban a hajóskapitány, a nép, a kocsisok engedelmessé válnak, s minden jól megy.

Legelőször is a „Royal mint”-be, vagyis az állami pénzverőbe mentünk, hová EDWARD, ki a bejárónál várt reánk, engedélyt szerzett a belépésre. Minthogy azonban egyszerre csak négy személynek szabadott belépni, HELEN kint maradt. Minket egy vezető kalauzolt végig, s láttuk a nyers fémek olvasztását, a fémlemez készítését, majd a gépezetet, mely a lemezek kellő vastagságát egyöntetűvé teszi, és azokat egyenesíti. Egyik teremben ezután azok a gépek állnak, melyekbe e lemezek betétnak, s a kellő nagyságú pénzalakok kiverdesve potyognak az alájuk állított edényekbe, e nyers pénz azután megint egy külön helyiségben tisztítatik bizonyos folyadékban, majd ismét egy más helyen újra kemencébe kerül, hogy a verésre alkalmas puhaságot kapjon. Igen érdekes ezután a terem, hol a pénz nyomása történik, vagyis ahol a reá kerülő felírást stb. verik reá. Egemás mellett állnak a nagy gépek, s egy csövön felül oszlopszám rakják bele a sima pénzdarabot, mely alul egy csövön készen verve akár a présből a must, potyog, folyik ki különböző edényekbe. Folytonos csilingelés, csengettyűzés hallatszik itt, s kínai felírással pénzek, minden alakúak, veretűek – úgy, mint a nagy angol birodalom gyarmataiban használatosak – potyorásznak ki. Egy perc alatt 80 db készül. Ez a pénz azonban még mindig nem kész, s az utolsó terembe kerül, hol végtelen sorban gözzel hajtott finom mérlegek állnak. Ezekbe egy-egy csomó kivert pénzt tesznek, s a mérleg önmagától elvégzi a többit, t. i. megméri az egyes pénzdarabokat, hogy az előírt súlylyal bírnak-e? A mérleg alatt három szűk nyílás van, s a kellő súlyú pénzdarab mindig a középső nyílásba esik, a kevesebb súlyú az első, a nagyobb súlyú a harmadik nyílásba. A helyes és előírt súlyú azután mindjárt vászonzacskókba kerül, s megy rendeltetése helyére, míg a többi az előírt súlyra igazított ki. Az ajtók mindig el vannak zárva, s mögöttünk is mindig becsukták azokat. Nekünk persze nagy benyomást tett ennyi pénz látása, de a szegény munkások kiknek kezein milliók mennek át és akik a pénzt készítik csak úgy bántak vele a megszokottságánál fogva, mint a fadarabokkal. Milyen anomália és sajátságos helyzet ez! Azok kik a pénzt csinálják szegények, s azon keresik kenyerüket, ami a gazdagoknak fényt, hatalmat ad. S milyen sajátságos az is, hogy az érczhez érték van kötve, mely az ember felfogásában támadott, s melyet mindenki elismer, pedig ez is csak úgy cseng mint a harang, vagy az üveg pohár, sőt tán kevésbé szépen.

Délre járván az idő, lunchöt⁴⁷ vettünk magunkhoz, azután EDWARDtól megválva a „London-India Dock”-ok-ba mentünk. Óriási épületek ezek 5-6 emeletben, s igazán a világ szükségleteinek raktárai és forgalmának, a világkereskedésnek képe. Vezetőnk kalauzolása mellett legelőbb is az elefántcsont raktárakba néztünk el. Az ember elbámul, mikor ezer szám látja maga előtt feküdni a kicsinytől a legnagyobbig, vagy 8 minőség szerint osztályozva az óriási emlős agyaráit, melyekre patronokkal festik az illető számokat és jegyeket. S ha tudja azt is, hogy ez a mennyiség egy szállítmány, s a jövő héten az egész raktár üres, hogy nem

⁴⁶ rendőr

⁴⁷ ebédet

sokára ismét megteljen, s elgondolja, hogy minden betelése e helynek egy pár száz elefánt életébe kerül, hát kézzel foghatja azt a tapasztalatot, hogy bizony ez őskorból maradt állatóriás napjai ilyen irtás mellett, gyenge szaporodásának arányában, meg vannak számlálva, és létének küzdelmét az emberi haszon ellenében sokáig már nem viheti. Az elefántcsont leginkább Indiából kerül ide, s kisebbek ládákban, a nagyobbak külön-külön vitorlavászonba bevarrva. Tömör végükből készülnek a golyók, nagyobb dolgok, vékonyabb részükből a nyelek, s üres tövének legvékonyabbjából a zongorabillentyűk. A sok elefántagyar közt volt egy pár halmaz orrszarvú szarv is szintén Indiából.

Innét az első emeletbe mentünk, hol beláthatatlan ládasorokban állott a szegfűszeg, s az egész helyiségnek átadta illatát, két minőséget láttunk belőle. Egy emelettel magasabban fűszerdiót, majd az utolsó emeletben fahéjat és chinint láttunk óriási mennyiségben. A fahéj akárcsak nádcsomókban van kötegezve, ezeket még itt kiválogatva újrakötegelik, s a köteg végét leszarabolják. Az erős illat egészen áthatja a levegőt. Egy másik dockba mentünk, mely több emeletű, s csak gyapotnak való, ez Ausztráliából kerül ide, most nem volt éppen idénye, s így csak egy teremben folyt a munka, hol több minőségűt, s fehér és kávébarna gyapotot láttunk. Ezután egy óriási hosszú, alig belátható végű helyre érünk, miután leszállón jöttünk le az emeletekről, s itt az olvasztó gummi, sellack⁴⁸, borax⁴⁹, különféle festőanyagok rakományai voltak, szóval drogeriek⁵⁰. Utolsónak következett azután a bor illetőleg a pinczehelyiség kisebb nagyobb alakban, vagy 60.000 hordó telve madeira, portói, sherry stb. borokkal. Markunkba nyomtak egy lécz végére erősített lámpát, s így barangoltunk ide oda az egyik pinczében, mely 400 yard⁵¹ hosszú, de 7 ilyen pincze van. Egy hordó madeirából azután kóstolót adtak, mely ugyancsak kitűnő volt. Nagy fáradtan néztük meg e nap még a dockok megtekintése előtt a híres „Tower” is, egy nagy megerősített régi várszerű, régibb és újabb épületek halmaza. Leírását itt bőven, de még rövidítve sem adhatom – hisz elég helyen megtalálható, csak saját utamat jegyzem föl. A bemeneteket őrző medvebőrös piros kabátos fehér szíjjas gránátosokat és a történelmi öltözékű kapusokat elhagyva először is a „*Regaliákat*”, vagyis az angol királyi ékszereket, koronákat és jogarokat, királyi jelvényeket láttuk. Főleg VICTORIA királyné koronája, teljesen gyémántból óriási rubin és zaphir kövekkel ékítve, kapta meg figyelmünket, majd a Kohinur⁵² utánzata, innét az udvarok temérdek régi ágyúit közt torony csigalépcsőn a White Towerbe mentünk Sz. János kápolnájába, azután a gyönyörű gazdag és ízlésesen elrendezett fegyvertárba. Egész sorozat páncélos lovagok ülnek itt lándzsásan, hű utánzatban készült lovaikon és egy egész sereg gyalogos álldogál mindenfelé teljes fegyverzetben. Puskákból, lándzsákból, bajonettekéből, pisztolyokból, kardokból, sisakokból díszítések, korlátok vannak készülve, mely fegyverek tömegét a Krími hadjáratban használtak teszik. Ezután egy nagy udvaron haladtunk át, s terebélyes fák alatt egy négyszögű kikövezett téren állottunk meg, melynek közepén kőlapra vésvé olvasható, hogy e helyen hullottak le BOLEY[N] ANNA királyné, MARGIT Contess of Salisbury, KATALIN királyné, JANE Viscountess ROCHFORD, Lady JANE GREY, ROBERT DEVEREUX fejei a hóhér bárdja alatt. Ezután a kivégzési hely mellett levő fogságba mentünk, melynek sok nevezetes foglya volt, azok is, kik az udvaron elvérzettek. Nevük és a kőbe vésett faragványaik, szomorú itt időzésüket mai nap is hirdetik a falon. JANE GREY neve is itt van.

A Towerben még sok más történelmi kivégzés és fogoly volt. Többek közt: ARUNDEL RICHARD és FÜLÖP, ANNA ARKEN, DAVID BRUCE (scot király), Ld. BUCKINGHAM, GEORG

⁴⁸ trópusi pajzstetvek (*Kerria lacca*) elgyantásodott váladékából nyert anyag

⁴⁹ a bórsav nátriummal alkotott sója (nátrium-tetraborát), vízben oldódó, lúgos kémhatást eredményező anyag

⁵⁰ vegyszerek

⁵¹ 1 yard = 0,9144 méter – 400 yard tehát kb. 366 méter

⁵² Koh-i-Noor („a fény hegye”) – 105 karátos fehér briliáns – a brit koronaékszerek része (csiszolás előtti tömege 181 karát volt)

BUCKINGHAM, HUBERT DE BURGH, Sir SIMON BURLEY, GEORG DUKE OF CLARENCE, DERWENTWATER, DEVONSHIRE, DUDLEY, V EDWARD, ERZSÉBET, ESSEX THOMAS CROMWEL, ESSEX ROBERT, FAWKES, FERRERS, FISHER, FITZGERALD, FLAMBARD, GRIFFIN, HAMILTON, HESTINGS, VI HENRIK, KATHARINE HOWARD, JEFFREYS, KENMURE, LAND, LISLE, LOVAT, MONK, MONENOUTH, Sir TH. MORE, MORTIMER, NIKSDALE, NORFOLK, NORTHUMBERLAND, OVERBURY, PERROTT, Sir RALEIGH, ROCHFORD, RUSSELL, SYMONS, STEFFORD, SYDNEY, VANE, VIENNE, WARBECK, WARWICK, WENTVELL, WREN, WYATT nevekhez fűződik legtöbb történelmi emlék e helyen.

Az egész nap szakadó eső bolyongásaink közibe igen kellemetlen volt, de azért sokat láttunk ma, sok érdekeset és emlékeztetést. 5 óra felé tértünk haza, meglehetősen kifáradva és bágyadva.

Augusztus 20-án

Leveleket és újságot kaptunk hazulról, mik igen megörvendeztettek. Reggel írtam, 11 órakor azután HELENNel vasútra ültünk, s a „Surreybe”⁵³ mentünk Boxhillbe⁵⁴, Clevelandba BENECKEÉKhez. Egy órai utazás után, mely megismertetett a Surrey kedves, parkszerű vidékével, megérkeztünk a gyönyörű Boxhillre⁵³. A vasúton várt az öreg BENECKE, kivel a tőzsomszédban fekvő kastélyába mentünk. Gyönyörű kert közepén fekszik a teljesen angol, minden kényelemmel berendezett ház, s a virágok az egész birtokot ellepik, falakat, szobákat. Látogatóba jött Dr LUCIUS is Németországból, a volt minister, BISMARCK, nagy emberének testvére. BENECKEÉK családja a kedves háziasszonyból és két leányából áll, akik azonban már nem fiatalok. Az egyik kissé különcz, de utazott Amerikában, s most Norvégiából tért vissza; a másik igen tehetséges festőnő, s több száz aquarelljét élvezettel néztük, főleg vidékeket igen jól fest, s franciaországi naplójainak fehér-fekete illusztrációi kedvesek. Barátságos, rokonszenves család, s igen kellemesen töltöttük velük az időt. Igen jó lunch⁵⁵ után kikocsikáztunk a szomszéd hegyre, hol az erdőket a tölgy és bükk mellett főleg a vadon tenyésző, több száz éves *Taxus* és puszpáng⁵⁶ fák teszik. Sűrű falakat képez a puszpáng az utak mellett, s mint alj is zöldell, áthat[olthat]lan bokrokban, de sokszor kétszeres sorvastagságú törzse van és több méter magas lesz; innét e helység neve Boxhill⁵³. Az egész vidék egy gondosan tisztán tartott óriási park jellegét viseli magán. Átmentünk egy szomszéd család kastélyához is, s BENECKEÉK látogatást tettek, mi azonban kocsin maradtunk. Sajnos az eső úgy eleredt, hogy a vidék szépségeit kellőleg nem élvezhettük, s haza kocsizás közben Dorking városkának képét is csak homályosan láttuk. 5 órai theánk után a háziasszony zongorázott, majd egy rajzot mutatott, melyet MENDELSON-BARTHOLDY készített, s neki ajánlva adott. Kézírása és névalírása a kép alatt van. Estefelé hagytuk el ezt a szép helyet és kedves embereket, s a kultúra magas fokán álló Surreyből egy óra múlva ismét Londonba szállított a vonat. Délelőtt szép idő, délután eső. LOUIS megjött Norvégiából.

Augusztus 21-én

Délelőtt bevásárlásokat végeztünk HELENNel. Délután DORÁVAL a South Kensington Múzeumba mentünk, melynek óriási gazdag és gyönyörű gyűjteményeit sokáig nézegettük. Az ember elámul ennyi kincs és érték látásán, s beleszédül a nézésbe. Nem bírom még csak

⁵³ grófság (megye) Délkelet-Angliában

⁵⁴ helyesen Box Hill

⁵⁵ ebéd

⁵⁶ *Buxus sempervirens* – örökzöld puszpáng (angolul Common Box, European Box vagy Boxwood)

legrövidebbre fogva is benyomásaimat ecsetelni, s csak a katalógusra utalhatok. Ma belépti díjzat fizettünk, mert a művészek dolgoztak mindenfelé, rajzoltak, festettek. Innét átmentünk a természettudományi múzeumba, s a madárgyűjteményt futólágyonon átnézvén azonnal SHARPE-t⁵⁷ kerestük föl. Igen szívesen fogadott, és örült, hogy felkerestük. Itt találtam HARTERT-et⁵⁸ is, ki 6 hónappal ezelőtt Londonba a katalógus szerkesztésében részt vevő, s megismerkedtem GRANT-tal⁵⁹ is, ki éppen most a tyúkokat dolgozva föl, s kért, hogy Magyarországból küldjek neki foglyokat stb. Sokáig beszélgettünk, míg csak be nem zárták 6 órakor a múzeumot. SHARPE a vasútra ment, mert Windsorban nyaral családjával, elkísértük hát egy darabig. Szívesen meghítt magához vasárnapra, de nem fogadhattuk el meghívását, mert az állatkertet akartuk e napon végig nézni. HARTERTet is elkísértük jó darabig, ki érdekesen beszélt afrikai útjáról, s említette, hogy a *Tot. calidris*-eket⁶⁰ ő is bokrok közé látta többször szállni. Élvezetes, tanulságos órák után értünk haza. Este olvastam, majd vacsora után LOUISSal felvételeim utolsóinak negatívját készítettük el.

Augusztus 22-én

Reggel HELEN elutazott egy barátnéjához több hétre, s így tőle végleg elbúcsúztunk. Ezután kocsiba ültünk és a Westminster Abbeyhoz hajtottunk, ehhez a nevezetes, gyönyörű, régi nagy templomhoz, melyben Anglia királyai, legjelesebb államférfiai, vezérei, költői, írói és tudósai, művészei alusszák örök álmaikat. Áhítattal léptem be ebbe az igazán szent csarnokba, sokáig merengve PITT, MACONLY, BURNS, EMERSON, COLERIDGE, WALTER SCOTT, DICKENS, STUART MARIA, ERZSÉBET királyné sírjainál. Különösen a 7. [VII] HENRIK kápolnája gyönyörű, itt fekszik CROMWELL is. Láttuk a 600 éves angol trónt, állami kardot is. Meghatva távoztunk el déltájban, egy darab múltat és emlékezetet hozván magunkkal.

Délután a *Royal Naval Exhibition*ba⁶¹ mentünk, hol LEWISSal találkoztunk. Az egész angol tengerészet fejlődésétől máig, nagyszerű kiállításban, mi annyival és inkább tanulságos volt, mert hisz az angol tengerészet a világ első tengerészete. Itt sem bírok még csak általános képet is hamarjában vázolni, de legtöbb érdeket a NELSON emlékek, a FRANKLIN expedíció, az óriási ágyúk (22 lépés hosszú!), a teljes nagyságú *Victory* modell, NELSON trafalgari hajója, a Maxim puska, a torpedók, a villamos jelzőlámpák, az angol tengerészek katonai gyakorlata, az Eddystorm féle nagy világító torony, melyre liften felszálltunk, egy imitált jéghegy, a bűvárok működése víz alatt, a trafalgari ütközet panorámája, a hajómodellek, az összes angol hadihajók utánpótlása, az egész világ tengereinek különböző kicsiny kiadásban szemléltető áramlatai, a tengerészetre vonatkozó képkiállítás kötötték le. Volt léggömb felszállás is, melyben két férfi és egy miss vettek részt. Este gyönyörű mutatvány a villamos jelzőekkel, majd a világítótorony villamos csóvája és pompás tűzijáték. 10 óra után értünk vissza, szinte ki voltam merülve a sok látottaktól.

⁵⁷ RICHARD BOWDLER SHARPE (1847–1909) – angol ornitológus, a British Múzeum madárgyűjteményének kurátora

⁵⁸ ERNST JOHANN OTTO HARTERT (1859–1933) – német ornitológus, LIONEL WALTER ROTHSCHILD tringi magánmúzeumának madártani kurátora. Fő műve a *Die Vögel der paläarktischen Fauna* (1903–1922)

⁵⁹ WILLIAM ROBERT OGILVIE-GRANT (1863–1924) – skót ornitológus, 1909–1918 között (SHARPE után) a British Múzeum madárgyűjteményének kurátora

⁶⁰ ma *Tringa totanus* – piroslábú cankó

⁶¹ Királyi Tengerészeti Múzeum (Kiállítás)

Augusztus 23-án

Vasárnap lévén ismét nem sokat lehetett kezdeni – ez nap mindenki és minden pihen. Dél előtt a Magyarországból kapott nagy csomó újságot böngésztem át, s szinte elfelejtettem, hogy Angliában vagyok – teljesen elfogták bensőmet az otthon dolgai, s egy kis honvágyat is támasztottak bennem. Délután az állatkertbe kocsiztunk, s a világ első Zoological Gardenjét nagy élvezet és tanulság közt néztük végig. Vasárnap e kert nincs nyitva a nagy közönség számára, s csak a Zoological Society⁶² egy tagjának szívesége folytán léphettünk be, kitől HELEN jegyeket szerzett. E napon tehát csak a tagok ismerősei nézhetik meg a kertet, s így nincs sok ember itt, ami kellemes, s nem volt legalább oly tolongás, mint a Naval Exhibitionban, hol majd agyonnyomták egymást az emberek. HARTERTet nejével szintén itt találtam, s pár szót válték vele; csak nemrégiben nősült. Kellemes órák után tértünk haza, elég fáradtan a sok látottak benyomásával, melyek felsorolását nem adhatom, s a katalógusra utalok. Elég legyen itt, hogy a Zoological Society⁶¹ vezetése alatt áll e kert, mely egyesület titkára SCLATER⁶³, s berendezése, nagyszerűsége mintaszerű.

Augusztus 24-én

Reggeli után DORÁVAL a Kensington Múzeum természetrajzi épületébe mentünk SHARPEHOZ. Igen szívesen fogadott, szintúgy HARTERT és GRANT. SHARPE megmutogatta ezután a 300.000 db bőrt számoló gyűjtemény nevezetesebb dolgait, köztük HUME⁶⁴ és GODMAN⁶⁵ nagyszerű gyűjteményeit. A bőrök fiókokban vannak elhelyezve, melyeken az egyes fajok neve áll, a fiókokban azután üvegfedelű skatulyákban vannak a kisebb bőrök. Bámulatos gazdag gyűjtemény ez, főleg SHARPE műve. Hogy fogalmat adjak a sorozatokról, hát megemlítem hogy a *Sturnus vulgaris*-ből 300 bőr van, s a legritkább fajokból is sorozatok. *Luscinola melanopogon*⁶⁶ van 34 bőr, legtöbb Indiából téli tollzatban, mely feltűnő világos és fakultas, s a fekete részek rozsdá veresbe játszó. Van e fajból sok Egyiptomi példány is, ezek inkább hasonlóak a magyar példányokhoz. Megnéztük a sok *Hierofalco islandicus*⁶⁷ és a *Holboellit*.⁶⁸ A seregélygyűjtés arra az eredményre hozta SHARPE-t, hogy Európában tulajdonképpen 3 féle van a *vulgaris* (LINNÉ madara), a *purpurascens* bíbor fejjel és nyakkal és a kettő közt álló: bíbor nyak és fejjel de zöldzománc fültájjal. Ez utóbbi főleg az Angliában honos példányok jellege. Megmutatta ezután SHARPE a *Strix flammeákat*⁶⁹, melyek itt világos fehéres hasúak, majd a kékbegyeket, kolibriket, *Cyniriseket*⁷⁰ stb. *Acr. aquaticus*⁷¹ csak 5 db van, *L. melanopogon*⁶⁵ tojás pedig úgyszintén, fészkek nincsen. A tojásgyűjteményben a tojások pamuton egymás mellett vannak elhelyezve üveg fedelű szekrényekben, fiókokban illetőleg.

⁶² Zoological Society of London (ZSL) – 1826-ban alapították, két állatkertet működtet, a London Zoo-t és a Whipsnade Zoo-t. Ma nemzetközi tudományos, természetvédelmi és oktatási szervezet.

⁶³ PHILIP LUTLEY SCLATER (1829–1913) – angol ügyvéd, zoológus (ornitológus), ő határozta meg a világ főbb zoogeográfiai régióit. 1860–1902 között, 42 évig a Zoological Society of London főtitkára volt.

⁶⁴ ALLAN OCTAVIAN HUME (1829–1912) – köztisztviselő, ornitológus, kertész, politikai reformer Brit-Indiában. Az indiai madártan atyjának, mások pápájának is nevezik. Több mint 80.000 példányos gyűjteményét a British Múzeumnak adományozta.

⁶⁵ FREDERICK DUCANE GODMAN (1834–1919) – angol entomológus, ornitológus, a British Ornithologists' Union alapító tagja, OSBERT SALVINnal együtt a közép-amerikai fauna és flóra szakértője, gyűjtője, gyűjteményüket – benne mintegy 520.000 madárbőrt – a British Múzeumnak ajándékozták.

⁶⁶ ma *Acrocephalus melanopogon* – fülemülesítke

⁶⁷ ma *Falco rusticolus* – északi sólyom

⁶⁸ ma *Falco rusticolus* – északi sólyom

⁶⁹ ma *Tyto alba* – gyöngybagoly

⁷⁰ ma *Cinnyris* – a nektármadárfélék (Nectaridae) egyik neme

⁷¹ ma *Acrocephalus paludicola* – csíkosfejű nádiposzáta

Megismerkedtem SHARPE egyik leányával is ki a tojásgyűjteményt rendezte és czédulázta, s láttam dolgozva SMITH⁷² madárfestőt és több új nagy KEULEMANS⁷³ féle képet. SHARPEVAL még sokáig beszélgettünk azután, s ő elmondta, mily nehezen küzdte fel magát, s kevés pénzből lassan gyűjtött, de már 20 éves korában megírta nagy monográfiáját a jégmadarokról. Búcsúzáskor mindnyájukat, SHARPEt, HARTERTet, GRANTot meghívtam otthonomba, viszont SHARPE minket, sajnálkozását fejezve ki, hogy ittlétünk alatt nem tehetett többet érdekemben. Őszinte meleg kézszorítással váltam meg a világ egyik legelső ornithológjától, ki oly élénk barátságos jóindulattal volt irántunk, úgy szintén HARTERTTől és GRANTTól is. Még egy üdvözetet adtak velem Magyarország számára, hol oly kellemesen érezték magukat a congressus⁷⁴ alatt, azután megváltam tőlük. Ebéd után felvételeimből copíroztam néhányat, majd írtam és olvastam EWALD FLÜGEL művét: „*Carlyle's Religiöse und sittliche Entwicklung und Weltanschauung*” nagy élvezet közt. Theára Miss FLORENCZ egykori angolmesternőm látogatott meg bennünket, ki Pozsonyból minden második évben elrándul szülőföldjére. Később EDWARD jött, s vacsorán is itt maradt.

Augusztus 25-én

Szemem gyulladásba ment és így nem mentem ki a szobából, hanem míg DORA MAY-el bevásárolni ment, fényképfelvételeimből copíroztam, majd GÖTTE [GOETHE] beszélgetéseit olvastam ECKERMANNTól, bár csak egy szemmel. Délután kikocsiztunk az Oxford streetre és a Hyde parkba, azután FLÜGEL művét Carlyleről olvastam és BENCZÉnek írtam. HARTERT fényképét küldte, minek igen örültem, pár sor kíséretében. Szemem nagyon kellemetlenkedett, s megnehezíté munkámat írás és olvasás közben. Este LEWIS fényképeit nézegettük. Igen őszi borult, hűvös időjárás nagy széllel és egy kevés esővel is.

Augusztus 26-án

Elutazásunkat holnapra határoztuk, így hát helyén van, hogy vázlatos képét itt adjam a British Múzeum kiállított madárgyűjteményének. A főkapun belépve nagy előcsarnokba érünk, melyből a lépcsők felvezetnek. Ez előcsarnok közepén egy óriási bálna csontváz áll, körülötte pedig 7 üvegszekrényben I. Csupa *Machetes pugnax*⁷⁵ illusztrálja biológiai csoportokban az egy fajnak egyed szerint való külön tollazat színét, testnagyságát, mely még évszak szerint is változik. II. szekrény téli havas képe varjakkal, tengeliczekkel. III. a mimikrimus illusztrálása *Syrrhaptese*ekkel⁷⁶, pusztai rágcsálókkal, gyíkokkal, *Saxicolákkal*, *Cursoriussal*⁷⁷ stb. IV. Albinizmus az egész állatvilágból. V. Melanizmus az egész állatvilágból. VI. a domesticatio változtatása. VII. mimicrizmus a havon.

A csarnok oldal fülkéit az embertől kezdve végig a növényeken át fejlődés és összehasonlító szervezet, boncztan világosítja meg. Ott van a madár családok csontváza, belső szervezete, tollképződése, láb, szárny stb. preparatuma minden jellegzetes sorozatban. Végre a fő madár típusok képviselői: az albatros a repülés, a strucz a futás és az óriás pinguin az uszás netovábbja és megtestesítése. A földszinten mindjárt a bejárónál balra vannak a madarak systematikus sorrendbe számos fészekkel, középen pedig egyes madárfajok

⁷² JOSEPH SCHMIT (1836–1929) – holland származású angol madárillusztrátor

⁷³ JOHN GERRARD KEULEMANS (1842–1912) – holland származású, de élete nagy részében Angliában dolgozó madárfestő, ő illusztrálta a 19. század végén megjelent madártani művek legnagyobb részét

⁷⁴ II. Nemzetközi Madártani Congressus, Budapest, 1891

⁷⁵ ma *Philomachus pugnax* – Pajzsoscankó

⁷⁶ *Syrrhaptis paradoxus* – talpastyúk

⁷⁷ *Cursorius cursor* – futómadár

biológiai csoportjai oly híven készítve, hogy az utánzat sem lehet jobb. A növényzet, a talaj minden teljesen olyan, mint a mily helyen az illető madár költ. Négyszögletű üveg bura alatt asztalkákon állanak e csoportok s következők (fészekkel, tojásokkal vagy fiatalokkal):

1. *Mormon arcticus*⁷⁸
2. *Oidemia nigra*⁷⁹
3. *Somateria mollissima*
4. *Aqu. crisaetus*⁸⁰
5. *Aqu. albicilla*⁸¹
6. *Cerchneis tinnunculus*⁸²
7. *Acc. nisus*⁸³
8. *Thal. pelagica*⁸⁴
9. *Ardea cinerea*
10. *Phalaropus hyperboreus*⁸⁵ tojásokkal
11. *Scolopax rusticola*
12. *Larus argentatus*
13. *Larus canus*
14. *Larus ridibundus*
15. *Larus fuscus*
16. *Sterna minuta*⁸⁶, *fluviatilis*⁸⁷ és *arctica*⁸⁸ gyönyörű nagy csoportok egész kis fészektelep fiatalok és tojásokkal
17. *Cursorius gallicus*⁸⁹
18. *Lagopus alpinus*⁹⁰
19. *Tetrao tetrix*
20. *Tetrao urogallus*
21. *Oedicronemus crepitans*⁹¹
22. *Aeg. hiaticula*⁹²
23. *Tringa alpina*⁹³
24. *Tringa ca[n]nutus*⁹⁴
25. *Fulica atra*
26. *Totanus calidris*⁹⁵
27. *Totanus glottis*⁹⁶

⁷⁸ ma *Fratercula arctica* – lunda

⁷⁹ ma *Melanitta nigra* – fekete réce

⁸⁰ ma *Aquila chrysaetos* – szirti sas

⁸¹ ma *Haliaeetus albicilla* – rétisas

⁸² ma *Falco tinnunculus* – vörös vércse

⁸³ *Accipiter nisus* – karvaly

⁸⁴ ma *Hydrobates pelagicus* – viharfecske

⁸⁵ ma *Phalaropus lobatus* – vékonycsőrű víztaposó

⁸⁶ ma *Sternula albifrons* – kis csér

⁸⁷ ma *Sterna hirundo* – küszvágó csér

⁸⁸ ma *Sterna paradisaea* – sarki csér

⁸⁹ ma *Cursorius cursor* – futómadár

⁹⁰ ma *Lagopus muta* – havasi hófajd

⁹¹ ma *Burhinus oedicronemus* – ugartyúk

⁹² ma *Charadrius hiaticula* – parti lile

⁹³ ma *Calidris alpina* – havasi partfutó

⁹⁴ ma *Calidris canutus* – sarki partfutó

⁹⁵ ma *Tringa totanus* – piros lábú cankó

⁹⁶ ma *Tringa nebularia* – szürke cankó

28. *Numenius arquatus*⁹⁷
 29. *Gallinago scolopacina*⁹⁸
 30. *Crex pratensis*⁹⁹
 31. *Gallinula chloropus*
 32. *Oriolus galbula*¹⁰⁰
 33. *Turdus auritus*¹⁰¹
 34. *Columba palumbus*
 35. *Haematopus ostralegus*
 36. *Sarcoramphus gryphus*¹⁰² 2 öreg csontváz és pelyhes
 37. *Haliaeetus pelagica*¹⁰³
 38. *Bubo maximus*¹⁰⁴
 39. *Podiceps minor*¹⁰⁵ és 40. *crystatus*
 41. *Colymbus arcticus*¹⁰⁶
 42. *Circus pygargus* és 43. *cyaneus*
 44. *Anas strepera*
 45. *Mareca penelope*¹⁰⁷
 46. *Spatula clypeata*¹⁰⁸
 47. *Falco aesalon*¹⁰⁹
 48. *Querquedula crecca*¹¹⁰
 49. *Fuligula cristata*¹¹¹
 50. *Mergus serrator*
 51. *Anas ferina*¹¹²
 52. *Asio otus*
 53. *Phoenicopterus antiquorum*¹¹³
 54. *Puffinus anglorum*¹¹⁴
 55–56. *Stercorarius parasiticus* 2 szekrény
 57. *Harporhynchus lecontei*¹¹⁵
 58. *Charadrius pluvialis*¹¹⁶
 59. *Actitis hypoleucos*
 60. *Aegialitis cantianus*¹¹⁷

⁹⁷ ma *Numenius arquata* – nagy póling

⁹⁸ ma *Gallinago gallinago* – sárszalonka

⁹⁹ ma *Crex crex* – haris

¹⁰⁰ ma *Oriolus oriolus* – sárgarigó

¹⁰¹ ma *Streptopelia turtur* – vadgerle

¹⁰² ma *Vultur gryphus* – andoki kondor

¹⁰³ ma *Haliaeetus pelagicus* – óriásrétság

¹⁰⁴ ma *Bubo bubo* – uhu

¹⁰⁵ ma *Tachybaptus ruficollis* – kis vöcsök

¹⁰⁶ ma *Gavia arctica* – sarki búvár

¹⁰⁷ ma *Anas penelope* – fütyülő réce

¹⁰⁸ ma *Anas clypeata* – kanalas réce

¹⁰⁹ ma *Falco columbarius* – kis sólyom

¹¹⁰ ma *Anas crecca* – csörgő réce

¹¹¹ ma *Aythya fuligula* – kontyos réce

¹¹² ma *Aythya ferina* – barátréce

¹¹³ ma *Phoenicopterus roseus* – rózsás flamingó

¹¹⁴ ma *Puffinus puffinus* – atlanti vészmadár

¹¹⁵ ma *Toxostoma lecontei* – sivatagi gezerigó

¹¹⁶ ma *Pluvialis apricaria* – aranylile

¹¹⁷ ma *Charadrius alexandrinus* – széki lile

61. *Lagopus scoticus*¹¹⁸
62. *Phasianus colchicus*
63. *Gallus domesticus*
64. *Argus giganteus*¹¹⁹
65. *Cotile riparia*¹²⁰
66. *Alcedo ispida*¹²¹
67. *Hirundo rustica* egy darab háztetővel
69. 2 csoport tropikus madár
71. 2 csoport paradicsommadár.

Külön üvegszekrényben egy teljes *Didus ineptus*¹²² csontváz és láb, azon kívül e kihalt madár olajfestménye, mely megőrizte alakját. A kép felső részén e felírás van: by G. EDWARDS F. R. & AD. 1759. Szintén nagy külön szekrényekben vannak több példányban I. kiwi csontváz, fiatal és tojások is. II. strucz. III. *Rhea americana*. IV. *Dromeus novae hollandiae*¹²³; mindegyikből több példány, fiatalok és tojások, csontváz. Nagyszerű biológiai csoport egy egész falrészelt elfogva a *Sula bassana*¹²⁴ fészkelő telepének utánzata, egy kis képe a Basrocknak, mely Scotia keleti sziklás partján 420 láb magasan emelkedik. Ezer és ezer szám fészkel itt a *Sula*, s 4 kitűnő fotográfia mutatja a falon az ott uralgó életet. A biológiai csoport fő része a Sulák fészkelése, van 5 fészek, több tojás, 2 nagyobb egy kis pelyhes és egy fióka a mint a tojásból kibúvik, 5 öreg madár. A sziklák igazi kövek, felső részükön, egy párkányon 9 db *Uria lomvia* üldögél tojásaik körül, míg jobbra egy *Larus tridactylus*¹²⁵ a sziklán és egy másik fészken pihen. Nagyszerűen van ez a kép csinálva s teljesen természetű utolsó vonásában is.

A lépcsőkön felmenve a főlépcső kétfelé ágazásánál ül DARWIN márvány szobra, s lenéz a csarnokra, az első emelet oldalfolyosóit ismét biológiai madárcsoportok ékítik, még pedig a jobb folyosón van 62 kis, asztalon álló üvegszekrényben GOULD¹²⁶ híres kolibri gyűjteménye elhelyezve. A biológiai csoportok azonban túltömöttek s igen szimmetrikusak, akár egy pillangógyűjtemény. A bal folyosón következő biológiai csoportok vannak:

1. *Anthus obscurus*¹²⁷
2. *Lycos monedula*¹²⁸
3. *Garrulus glandarius*
4. *Pica caudata*¹²⁹
5. *Sturnus vulgaris*
6. *Saxicola oenanthe*¹³⁰
7. *Acrocephalus streperus*¹³¹ 3 szekrény

¹¹⁸ ma *Lagopus lagopus scotica* – a sarki hófajd skóciai alfaja (skót hófajd)

¹¹⁹ ma *Argusianus argus* – Argosz-páva

¹²⁰ ma *Riparia riparia* – partifecske

¹²¹ ma *Alcedo atthis* – jégmadár

¹²² ma *Raphus cucullatus* – dodó

¹²³ ma *Dromaius novaehollandiae* – emu

¹²⁴ ma *Morus bassanus* – szula

¹²⁵ ma *Rissa tridactyla* – csüllő

¹²⁶ JOHN GOULD (1804–1881) – angol ornitológus és madárfestő, CHARLES DARWIN munkatársa, Ausztrália madarainak és emlőseinek kutatója és monográfusa, a kolibrók elismert szakértője, több madárfaj viseli a nevét

¹²⁷ ma *Anthus petrosus* – parti pityer

¹²⁸ ma *Corvus monedula* – csóka

¹²⁹ ma *Pica pica* – szarka

¹³⁰ ma *Oenanthe oenanthe* – hantmadár

¹³¹ ma *Acrocephalus scirpaceus* – cserregő nádiposzáta

8. *Acr. phragmitis*¹³²
9. *Ficedula sibilatrix*¹³³
10. *Ficedula trochillus*¹³⁴
11. *Sylvia hortensis*¹³⁵
12. *Sylvia cinerea*¹³⁶
13. *Erythacus luscini*¹³⁷
14. *Lanius collurio*
15. *Pratincola rubetra*¹³⁸
16. *Pratincola rubicola*¹³⁹
17. *Caprimulgus europeus*
18. *Turdus musicus*¹⁴⁰
19. *Turdus viscivorus*
20. *Turdus torquatus*
21. *Merula vulgaris*¹⁴¹
22. *Erythacus rubecula*
23. *Cuculus canorus* fiat *Accentor modularis*¹⁴² fészekben, amint az öregek táplálják
24. *Panurus biarmicus*
25. *Troglodytes parvulus*¹⁴³
26. *Emberiza schoeniclus*
27. *Emberiza citrinella*
28. *Emberiza miliaria*¹⁴⁴
29. *Sylvia atricapilla*
- 30–31. *Sylvia undata*¹⁴⁵ 2 szekrény
32. *Regulus cristatus*¹⁴⁶
33. *Motacilla Rayi*¹⁴⁷
34. *Linota cannabina*¹⁴⁸
35. *Linota rufescens*¹⁴⁹
36. *Anthus pratensis*
37. *Pyrrhula europea*¹⁵⁰
38. *Muscicapa atricapilla*¹⁵¹

¹³² ma *Acrocephalus schoenobaenus* – foltos nádiposzáta

¹³³ ma *Phylloscopus sibilatrix* – sisegő füzike

¹³⁴ ma *Phylloscopus trochilus* – fitiszfüzike

¹³⁵ dalos poszáta

¹³⁶ ma *Sylvia communis* – mezei poszáta

¹³⁷ ma *Luscinia luscinia* – nagy fülemüle

¹³⁸ ma *Saxicola rubetra* – rozsdás csuk

¹³⁹ ma *Saxicola rubicola* – cigánycsuk

¹⁴⁰ ma *Turdus philomelos* – énekes rigó

¹⁴¹ ma *Turdus merula* – fekete rigó

¹⁴² ma *Prunella modularis* – erdei szürkebegy

¹⁴³ ma *Troglodytes troglodytes* – ökörszem

¹⁴⁴ ma *Emberiza calandra* – sordély

¹⁴⁵ bujkáló poszáta

¹⁴⁶ ma *Regulus regulus* – sárgafejű királyka

¹⁴⁷ ma *Motacilla flava flavissima* – sárga billegető angliai alfaja

¹⁴⁸ ma *Carduelis cannabina* – kenderike

¹⁴⁹ ma *Carduelis flamma cabaret* – barna zezse

¹⁵⁰ ma *Pyrrhula pyrrhula* – süvöltő

¹⁵¹ ma *Ficedula hypoleuca* – kormos légykapó

39. *Muscicapa grisola*¹⁵²
40. *Fringilla coelebs*
41. *Parus cristatus*
42. *Parus palustris*
43. *Parus major* 2 csoport
44. *Parus caeruleus*
45. *Parus caudatus*¹⁵³ 2 csoport
- 46–47. *Coccothraustes vulgaris*¹⁵⁴ 2 szekrény
- 48–49. *Anthus arboreus*¹⁵⁵ 2 szekrény
- 50–51. *Alauda arvensis* 2 szekrény
52. *Loxia curvirostra*
53. *Passer domesticus*
54. *Fringilla flavirostris*¹⁵⁶
55. *Chrysomitris spinus*¹⁵⁷
56. *Ligurinus chloris*¹⁵⁸
58. *Certhia familiaris* 2 csoport (különféle fészkelés)
59. *Carduelis elegans*¹⁵⁹
60. *Sitta caesia*¹⁶⁰
61. *Cinclus aquaticus*¹⁶¹.

Jobban utánozni a természetet, mint ezekben a csoportokban utánozva van, nem hiszem, hogy lehetne. A tökély legmagasabb fokán állanak mind, és művésziések, tanulságosak. Minden biológiai csoport előtt táblácska van, melyen a madár latin és angol neve áll, azonkívül rövid ismertetése, előfordulása. A systematikai gyűjteményben ez egyes fajokról igen sokszor a csontváz és fészkek is ott van. Láttam az *Alca impennis*¹⁶² 2 tojását, egy kitömöttet Labradorból és egy csontvázat.

Az emlősök egy és az osteológiai gyűjtemény a baloldal első és második emeletét foglalják el, míg a paleontológiai rész a földszint jobb felét, az ásványok az első, a növények a második emeletet. A cetek egy földalatti termet töltenek be, a csigák, puhányok, rovarok, lepkék pedig külön kisebb termeket töltenek be a homlokzat nagy helyiségei mögött. Igen érdekes és gazdag a paleontológiai gyűjtemény, hol gyönyörű mamuthok, dinotherium, *Cervus giganteus*ok állnak. A foszil madarak a jobbszárny szeglet szobájában vannak elhelyezve, nevezetesebbek: a legrégebb madárnak kövülete, az *Archeopteryx macroura* OWEN, mely Eichstadtban, Solenhofen mellett a palában találtatott (a külföldi Berlinben), a *Hesperornis regalis*, *Ichthyornis victor*, *Dasornis londinensis*, *Argillonyx longipennis*, *Odontopteryx toliapicus*, *Lithornis vulturinus*, *Gastornis parisiensis*.

Gastornis klarsseni

Palaeortyx hoffmani

Struthio asiaticus

¹⁵² ma *Muscicapa striata* – szürke légykapó

¹⁵³ ma *Aegithalos caudatus* – őszapó

¹⁵⁴ ma *Coccothraustes coccothraustes* – meggyvágó

¹⁵⁵ ma *Anthus trivialis* – erdei pityer

¹⁵⁶ ma *Carduelis flavirostris* – sárgacsőrű kenderike

¹⁵⁷ ma *Carduelis spinus* – csíz

¹⁵⁸ ma *Carduelis chloris* – zöldike

¹⁵⁹ ma *Carduelis carduelis* – tengelic

¹⁶⁰ ma *Sitta europaea caesia* – csuszka közép-európai alfaja

¹⁶¹ ma *Cinclus cinclus* – vízirigó

¹⁶² ma *Penguinus impennis* – óriásalka

Leptoptilus (Argala) falconeri
Anas oeningensis
Harpagornis moorei
Dromornis
Aepyornis
Cnenuornis
Notornis
Aptornis
Dinornis elephatopus
Dinornis crassus
Dinornis giganteus
Dinornis didinus
Dinornis maximus
Dinornis didiformis
Diatryma gigantea
Gastornis.

Mindezek csontvázrészletei, vagy egész vázai, utánzatai megvannak. Van 3 *Aepyornis*¹⁶³ tojás is itt, *Alca impennis*¹⁶⁴ tojás és csontváz szintén e gyűjteményben látható.

Ma délelőtt írtam anyámnak, majd kikocsiztunk DORÁVAL a Hyde Parkba és az Oxfordstreetbe, hogy még egy képet kapjunk Londonról. Az élet a népes helyeken mindig nagyszerű. Elhaladtunk a kaszárnyák mellett, hol a szép scót uniformisban, gránátosokban gyönyörködtem, a királyi várt is láttuk még egyszer, s a sok angol coatokat¹⁶⁵ piros kabátos trombitásával, a sok automatát, lovast, a kocsik különböző alakját, a tarka emeletes omnibusokat stb. 6 fényképfelvételt csináltam útközben. Végre még a Kensington Múzeumba mentünk, s átnéztem utoljára a madarakat és a paleontológiai gyűjteményt.

Ebéd tájt érkeztünk vissza. Szemem ma már jól volt, s így lunch¹⁶⁶ után naplót írtam, majd olvastam, azután a csomagolást kezdtük meg, mely elég dolgot adott, mert sok holmink volt, s estig igénybe vett. Este LEWISSSEL felvételeimet előidőztük.

Augusztus 27-én

Szakadó esőre ébredtünk, s 9 órakor LEWISTŐL szívesen elbúcsúzva MAY-el a Victoria állomásra hajtottunk, de mivel a vonat csak 11 órakor indult, hát egyet kocsikáztunk a Trafalgar emlékhöz, Westminsterhez. 11 órára ismét visszatértünk az állomásra, hol MAYTŐL is szívesen búcsút vettünk. Ezután a vonat a sok hirdetéstől görnyülő állomásból kirobogott, s 3/41 órára Doverbe vitt. Itt rögtön a készen álló gőzösre ültünk, melyen temérdek nép volt. Az idő meglehetősen tiszta volt, a tenger csak úgy közepszerűen hullámzott, s így elég kedvező viszonyok közt búcsúztunk el Anglia kréta szikláitól. Alig hagytuk el a partot, már a francia part is megjelent, s 1½ órai tengeri út után – mely daczára hogy alig himbált a víz, sokakat tengeri beteggé tett – Calaisba értünk, hol a készen álló vonatra szálltunk. Kézi podgyásunkat a vámnál éppenséggel csak kívülről nézték meg, dohány és szeszes ital után kérdeztek, de bele nem tekintettek. Ebédet vásárolván elhelyezkedtünk a kényelmes elegáns vasúti kocsikban, s pár percz múlva robogtunk Franciaország belseje felé. A vonatról

¹⁶³ elefántmadár, Madagaszkáron élt, mintegy 3 méter magas, 400 kg-os *Aepyornis maximus*, a legnagyobb valaha élt madárfaj volt, tojásának átmérője 33 cm, ürtartalma 9 liter volt.

¹⁶⁴ ma *Penguinus impennis* – óriásalka

¹⁶⁵ egyenruhásokat

¹⁶⁶ ebéd

lefényképeztem Calaist nagy világító tornyával. Gyorsan repített ezután tovább a gőzparipa Boulogne-ba, majd Etaplesbe, Abbeville-be, hol a tengert utolszor pillantottuk meg, s végbúcsút inténk neki. A szép időt eközben óriási fergeteg váltá föl, s egészen elsötétedett az ég, a szélvész pedig annyira felkerekedett, hogy egész gabna kazalokat forgatott. Amiensbe érvén az idő megjavult. Itt láttuk az első francia katonákat és papokat. A vidék, melyet eddig láttunk, nagyon kedves volt, igen művelt, sok gyárral behintett, szóval a cultura erős vonását hordozta magán. Clermont, Chantilly, Szt. Denis helyeket érintve, setétben érkeztünk a nagyszerű, villamosan kivilágított „Nord” pályaudvarra, hol nagy podgyásznakat igen felületesen pislantották meg a vámszemlén. Átesve azon, Grand Hotelba kocsiztunk a roppant élénk, fényes, kivilágított utcákon. A Grand Hotelban, e nagyszerű 600 szobás vendéglőben, a második emeleten igen jó szobát kaptunk, s a 3 fel-le járó liftek egyikén jutottunk oda. Átöltözködve vacsorázni mentünk, s azután nyugalomra.

Augusztus 28-án

Megreggelizvén kocsira ültünk, s a városba egy körültekintő utat tettünk, miközben a párizsi élet hatalmas élénkségét, a város gyönyörűségeit közvetlen tapasztalásból ismertük meg. Legelőbb is a nagy Boulevardokon jártunk végig, látván a korinthusi oszlopokkal bővelkedő la Madeleine templomot, azután a Place de la Concorde gyönyörű terét a 22 m magas luksori¹⁶⁷ obeliskkel, szökőkútjaival, s a szögletesen álló 6 allegorikus szoborcsoporttal, melyek Franciaország tartományait jelképezik. Ott van Elzász-Lotharingia is, melyet a németek elfoglaltak, de le van fátyolozva, s fellobogózva, megkoszorúzva, egy fekete koszorú közepén a francia színek, s rajta e szó „*Spes*”. E hely borzalmas emlékü, s mai szépsége sem takarhatja el a történetét, mely nem felejtí, el hogy itt hullott le XVI LAJOS, CORDAY SAROLTA és MARIA ANTOINETTE királyné feje a guillotín alatt, más 2800 fejjel együtt! Innét pillantottuk meg a világ legcsodálatosabb épületeinek egyikét, mely a legmagasabb emberi alkotmány, s egyszersmind a híres Eiffel tornyot. A Champs-Elysees hatalmas útján a toronyhoz kocsiztunk, s megnéztük az óriási kiállítási helyet, megmaradt épületeivel, melyek a Mars mezőn emelkednek, egyszersmind az Eiffel torony óriási, bámulatos szerkezetéről is, közelebbi fogalmat szereztünk, láttuk a Trocadero palotát is, és visszajövet az Arc de *Triomphe* de l'Étoile is vetettünk pillantást.

Elkocsiztunk ezután az operához, a Köztársaság szoborhoz, a bastille tér szobrához, a Louvrehoz, a Palais Royalhoz, a Tuillériák Kertjéhez, s a nagy boulevardokon végig, miközben láttuk a Vendome szobrot, Porte St. Martin és Porte St. Denis kapukat. Azután a Notre Dameba mentünk NAGY KÁROLY lovasképét megnézni. E hatalmas kép, a gothikus építészet nagyszerűségével ható épületben, hol I. NAPÓLEON koronázta meg magát, megtekintettük a templom kincstárát is, remek, vagyonokat jelentő misemondó ruháival, szentség tartóival, oltár felszereléseivel, s bizony bizony felvetődött gondolataim közt a kérdés: nem e lenne üdvösebb a sok heverő tőke helyett a szegénységet pártolni, s e kincseket nem tartogatni, hanem helyettük értéküknek megfelelőleg segíyezni azokat, kik élnek, de élelmük után nem győznek jární, kik éheznek, rongyos ruhában járnak, s amellet épp oly emberek, mint az a III. NAPÓLEON, ki e drágaságok jórészét a nagylelkűség érve alatt, valójában pedig azért adta az egyháznak, hogy az egyházi hatalmat is önző céljainak megnyerje!

A Notre Dameból a Szajná át a Képviselőház mellett az Invalidusok templomába siettünk, melynek óriási tere meglepett. Megnéztük itt I. NAPÓLEON sírját, mely igazán méltó e nagy alak emlékéhez. A sírbolt ajtaján áll végrendeletének e mondata: „*Je désire que mes cendres reposent sur les bords de la Seine, au milieu de ce peuple français que j'ai tant aimé*”.

¹⁶⁷ luxori

Innét még az Arc de Triomphe de l'Étoilehoz kocsiztunk, melynek tetejére (49.80 met. magas) 261 lépcsőn jutottunk fel. Tiszta verőfényes idő lévén, az egész Paris háztengerét beláthattuk. Nagyszerű benyomást hagyott bensőmben az itt összefutó 12 utca, főleg a Neullyn át egyenesen a Tuillériák Kertjéig vezető egyenes út, melyhez mérve a mi sugárutunkat, igazán csak egy harmadával ér fel. A kilátást velünk osztá egy szerencseny is. Ezután ebédre egyikébe a Grand Bouillon Parisienbe mentünk, mely fajta étkezőket DUVAL 1893-ban állítá fel. Itt nő szolgálat van, az étkezés jó. Ebéd után pár bevásárlást csináltunk, elmentünk a cukrászhoz – a legelsőhöz – de meglepetésünkre fagyaltot itt nem kaptunk, mert csak házhoz készítenek, hanem a nápolyi kávéházba utasítottak, hol elég jó minőségű fagyalt volt. Pár órát lakásunkon pihenve ismét kocsira ültünk, s a kivilágított boulevardokon jártunk egyet. 9-kor vacsoráztunk szállónkban igen jól, azután lefeküdtünk.

Augusztus 29-én

Reggeli után kocsira ültünk, s a Jardin des plantesbe hajtottunk. Útközben egyszercsak felugrott a kocsira hátul egy 15 évesnek látszó suhancz, s közibünk hajolva egész kényelmesen helyezkedett el. DORA megkérdezte mit akar? mire egészen nyugodtan azt felelte: „Így hamarabb megyek”. Nem akarván scandalumot¹⁶⁸ csinálni, hagytuk a kocsin, s miután jó darabot velünk jött, észrevétlen ismét leugrott. Igen jellemző a francia köztársasági állapotokra! Különben nem csoda, hisz szemtelenségre hajlandó nép, köztársasági államformánál mindent megenged magának.

Furcsának tűnik fel az is, mikor az ember a legtisztességesebb kávéházak előtt munkásokat, urakat, katonákat együtt ülni lát! A Jardin des plantesba érve végignéztem az állatkertet és a botanikai ültetvényeket, így az anatómiai épület nagy kitömött bálnáját, s azután a zoológiai épületbe siettünk, mely ugyan a nagyközönségnek nem volt nyitva, de minket beeresztettek. Magunk voltunk, így hát egész kényelmesen végig tekinthettünk a nagyszerű gyűjteményeken, mely a British Múzeum gazdagságával vetélkedik. Egészen új épületben, új elrendezésben van ez felállítva, s meglepő főleg azért, mert úgyszólván az egész állatvilág minden rendje, családja összefüggvén egy óriási oldalfolyosós teremben van kiállítva. A madárgyűjtemény igen gazdag, a példányok egész szépen vannak tömve, s minden fajból egész sorozatok vannak. Úgy látszik, itt börgyűjtemény nincs is, hanem minden fel van állítva, s a felállítottak száma mindenesetre több mint a Kensington Múzeumban felállítottak száma. Igen gazdag és értékes a fészekgyűjtemény is. Biológiai csoportok azonban nincsenek.

Miután lefényképeztem az épületet, kocsink felé siettünk. (Az idő rövideje miatt nem járhattuk be a többi gyűjteményeket.) Igen kielégítve hagytam el a múzeumot, s bár a kert jobban lehetne gondozott, a múzeum ellen éppen csak az a kifogás lehetne, hogy börgyűjtemény nincsen (ámbar lehet, hogy nem láttuk!), s hogy biológiai csoportok hiányoznak. E tekintetben a londoni sokkal korszerűbb, s a tudomány mai kívánalmainak megfelelőbb.

Kocsira ülve a Pantheonhoz mentünk, útközben egy pár oly utcán haladva át, melyeken éjjel nem volna tanácsos egyedül botorkálni. A Pantheon nagyszerűsége igazán méltó ama nevezetes férfiak emlékéhez, kik itt örök álmaikat alusszák. Nincs ugyan hasonlatossága a Westminster Abbeyvel, de a maga nemében hatalmas épület, szép történeti festményekkel. Feltett kalappal járhatni benne, üressége még nagyobbá teszi, és nem sejteti velünk, hogy alattunk pihen: VICTOR HUGO, CARNOT, ROUDIN, LANNES marschall stb.

Aug. 30-án elutaztunk Párizsból, s Basel, Zürichen át tértünk Bécsbe és haza Kőszegre.

Ω Ω Ω Ω Ω Ω

¹⁶⁸ botrányt

4. ÉRTÉKELÉS

CHERNEL ISTVÁN rendkívül céltudatos ember volt már fiatal korában is. Készült az ornitológusi hivatásra. Folyamatosan mélyítette tudását a terepen, illetve a hazai és a külföldi madárgyűjtemények tanulmányozása által egyaránt. Ezt a céltudatosságát, eredményeit és a Budapesten megrendezett II. Nemzetközi Madártani Congressus titkáraként végzett munkáját értékelte HERMAN OTTÓ, amikor CHERNELT javasolta az első teljesen magyar madártani összefoglaló munka megírására 1896-ban.

A három év alatt megvalósult 1017 oldalas mű (CHERNEL, 1899), a *Magyarország madarai különös tekintettel gazdasági jelentőségeikre* előszavában CHERNEL részletesen beszámolt az előtanulmányokról, az adatgyűjtésről és a feldolgozásról. Jelen tanulmányunk szempontjából az alábbi leírás bír jelentőséggel:

„Bizonyos általános tanulságok kedvéért azután 1891 nyarán elmentem Norvégiába s bejártam ez országnak különösen a Jeges-tengerre dülő partvidékeit – a Nordkapot megkerülve Vadsöig, a Varanger-fjordban – egy álló hónapot töltve Tromsö szigetén is, a sarkköri madárellet vizsgálatával. Meglátogattam és tanulmányoztam a nagy európai múzeumokat, még pedig az ausztriaiak közül a bécsit és gráczt, a németországiak közül a drezdait, berlinit és hamburgit; azután a legnevezetesebb dániai, belgiumi és skandináviai madárgyűjteményeket s végre a londoni és párisi páratlan múzeumot.”

Az észak- és nyugat-európai tanulmányutak szervezése során előnyét élvezte az 1891-ben Budapesten szervezett II. Nemzetközi Madártani Congressus titkáraként megteremtett és ápolt kapcsolatainak. Így segítette norvégiai utazását ROBERT COLLETT (1842–1913) professzor Christianiából (ma Oslo) és RICHARD BOWDLER SHARPE (1847–1909), a British Múzeum (Kensington Múzeum) madárgyűjteményének kurátora is. E múzeumi vizsgálódásai során találkozott az ugyanott munkálkodó WILLIAM ROBERT OGILVIE-GRANT (1863–1924) skót ornitológussal, aki SHARPE után – 1909–1918 között – lett a British Múzeum madárgyűjteményének kurátora. CHERNELLEL egy időben töltötte fél éves kutatási időszakát Londonban ERNST JOHANN OTTO HARTERT (1859–1933) német ornitológus (Frankfurt am Main) is, akivel ugyancsak többször konzultált. Érdeemes tudni, hogy utóbbiak is részt vettek a budapesti ornitológiai kongresszuson (Horváth & HERMAN, 1892).

SHARPE megmutatta, így tanulmányozhatta az európai madárkollekción (főként bőrbe tömött madarakat), de emellett ALLAN OCTAVIAN HUME (1829–1912), az indiai madártan atyjának, a British Múzeumnak adományozott több mint 80 000 példányos indiai gyűjteményét, valamint GODMAN, FREDERICK DUCANE (1834–1919) ugyancsak a British Múzeumnak ajándékozott (OSBERT SALVINNAL együtt gyűjtött és rendszerezett) közép-amerikai mintegy 520 000 madárbőrt magába foglaló gyűjteményét.

Norvégiából Londonba utazva útközben megállt Brüsszelben is, ahol a Természettudományi Múzeumban (ma az *Institut royal des Sciences naturelles de Belgique*) tanulmányozta a madarakat, illetve hazafelé tartva Londonból Párizsban, a Jardin des plantesban, ahol ugyancsak tanulmányozta a Természettudományi Múzeum (*Muséum National d’Histoire Naturelle*) madárgyűjteményét. A friss élmények lehetővé tették a londoni és párizsi gyűjtemények sommás összevetését is: „A [párizsi] madárgyűjtemény igen gazdag, a példányok egész szépen vannak tömve, s minden fajból egész sorozatok vannak. Úgy látszik, itt bőrgyűjtemény nincs is, hanem minden fel van állítva, s a felállítottak száma mindenesetre több mint a Kensington Múzeumban felállítottak száma. Igen gazdag és értékes a fészekgyűjtemény is. Biológiai csoportok azonban nincsenek.”

CHERNEL ISTVÁN és felesége észak- és nyugat-európai útvjáról megállapíthatjuk, hogy az egy a nemzetközi madártan vérkeringésébe bekapcsolódott, azon körökben otthonosan mozgó, elfogadott szakember útja volt. Az út a következő időszakban meghozta a folyamatos

kapcsolattartás, szakirodalom-csere személyes lehetőségét is (amit elmélyített az Ornithológiai Központ HERMAN OTTÓ általi létesítése, melynek CHERNEL alapító munkatársa volt, továbbá az 1893-ban alapított *Aquila* nemzetközi elismertsége is). Az út fontos és tudatos része volt CHERNEL jövőépítésének, hivatása kiteljesítésének, amely nagy műveihez, s végül – HERMAN OTTÓ halála után – az Ornithológiai Központ, illetve a Madártani Intézet vezetéséig emelte.

Végül a Svájcban át történő hazautazás céljáról CHERNEL ISTVÁN maga írt az *Utazás Norvégia végvidékére* (CHERNEL, 1893) című könyvének befejező oldalain.

„Az utóbbi országot [Svájc] azért akartam érinteni, hogy a fris norvég benyomásokkal lássam s nyomban összehasonlíthassam e két hegybirodalmat.

Az összemérésben – nézetem szerint – Norvégiát illeti az elsőbbség. Igaz, hogy Helvetia hegyei magasabbak, káprázatosabbak, vegetációjá – délibb fekvésénél fogva, – dúsabb, színpompásabb; de sehohsem éreztem itt a nagyszerűség és fenség, azt a lebilincselő és mégis kedélyre is ható benyomását, mely az ember egész lényét megragadja. Az északi természet felséges komoly méltósága, a térbeli roppantság páratlan hatalma Norvégiában minden ponton nyilatkozik; valami sajátos szabadságérzet fog el, minden gondolatunk, érzelmiünk, mintha szétterjengene, szárnyra szabadulna. A természet Norvégiában uralkodólag, legközvetlenebbül érinti kedélyünket, mert ősi tisztaságát, egyszerűségét a kultúra nem vetkőztette még ki annyira, mint éppen Svájcban.

Norvégiában minden meg van, a mi ott meg van, s hozzá meg vannak, ami ott nincs: a tenger; az ezernyi csendes, páratlanul álló fjordok; a csodálatos, igazán bámulatot keltő halomszigetek; annyi szebbnél-szebb zuhatag, mint sehol a világon; s mindehhez – az éjjeli nap.”

Ezen gondolatokkal CHERNEL ISTVÁN emocionálisan is lezárta északi útját, amely sikeresen elégitette ki északon fészkelő vonuló madaraink élőhelyei, fészkelőhelyei iránti érdeklődését, egyszersmind lehetővé tette számára a madárvonulás okainak és teljességének megismerését.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönöm a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltárának, személy szerint Dr. TILCSIK GYÖRGY igazgató úrnak, hogy a naplót digitális formában, feldolgozásra rendelkezésemre bocsátotta. Köszönöm GOSZTONYI LÍVIÁNAK a napló rögzítése során végzett munkáját.

IRODALOMJEGYZÉK

- CSABA J. (1963): Chernel István (Halálának 40. évfordulójára). *Savaria* 1: 49–56.
- CHERNEL I. (1893): *Utazás Norvégia végvidékére*. A szerzői kiadása, Budapest. 449 p.
- CHERNEL I. (1899): *Magyarország madarai, különös tekintettel gazdasági jelentőségökre*. I–II. Magyar Ornithológiai Központ, Budapest, 187+830 p.
- HERMAN O. (1893): *Az északi madárhegyek tájáról*. K. M. Természettudományi Társulat, Budapest. 572 p.
- HORVÁTH G. & HERMAN O. (szerk.) (1892): *Főjelentés. Második Nemzetközi Madártani Congressus. Budapest, 1891. I. Hivatalos rész*. Magyar Királyi Tudomány-egyetemi Könyvnyomda, Budapest. 227 p.

- MAGYAR ORNITOLÓGIAI KÖZPONT (1898): *Nomenclator avium Regni Hungariae. Magyarország madárfajainak elnevezései.* Franklin-Társulat, Budapest. 80 p.
- MME NOMENCLATOR BIZOTTSÁG (2008): *Magyarország madarainak névjegyzéke. Nomenclator avium Hungariae.* Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület, Budapest. 278 p.l